

The background image shows the interior of a church. It features a high ceiling with a blue dome, large columns, and an ornate altar with a cross and paintings. The text is overlaid on this image.

schuilkerken in Amsterdam

*de belangrijkste schuilkerken
der katholieken, doopsgezinden en lutheranen
onder redactie van Anneke Huijser en Theo Bakker*

Waarom waren er schuilkerken nodig? En uitgerekend voor katholieken die al eeuwen de dienst uitmaakten? Of ze dat aan zichzelf te danken hadden door de wantoestanden in de katholieke kerk, laten we in het midden. Feit is dat medio zestiende eeuw het krediet op was, in elk geval in Noordwest-Europa. In Amsterdam barstte de bom in de zomer van 1566, toen in de Zuidelijke Nederlanden de beeldenstorm al flink huishield. Het stadsbestuur dacht de onrust het beste het hoofd te kunnen bieden door meegaand te zijn. Protestanten kregen de kans binnen de stad te kerken en zo kwam een aantal van hen voor een kinderdoop naar de Oude Kerk. De kapelaan van dienst wilde dat volgens de katholieke riten doen, tegen de zin van het gezelschap. Dat ontaarde in stenen gooien en vernielingen aanrichten; de schutterij moest er aan te pas komen om het gezelschap de kerk uit te krijgen. Militante protestanten drongen de volgende dagen in groepen kerken binnen, begonnen beelden om te trekken en kapot te slaan. Het stadsbestuur wist niet beter dan te sussen door verregaande vrijheden voor protestanten, zoals het verwijderen van beelden uit een aantal kerken. In 1568 volgde dan de Alteratie, de overname van het landsbestuur door de opstandige protestanten. Zo niet in Amsterdam. Daar duurde het nog tot 1578 voor Amsterdam zich door een effectieve blokkade van de stad gedwongen zag ook naar de opstandelingen over te lopen. In die tien jaren werd de klok volledig teruggedraaid en vonden weer vervolgingen plaats met ook weer terechtstellingen. Daarbij maakten bijvoorbeeld de Minderbroeders zich schuldig aan deelname aan de Inquisitie. De eerste daad van een nieuw stadsbestuur – onder druk van militante calvinisten – was het oude stadsbestuur en de meest gehate geestelijken uit de stad te verbannen. Vervolgens onteigenden ze alle kerken en kerkelijke instellingen, hofjes, de weeshuizen en het Begijnhof uitgezonderd. Soms was er weerstand tegen onteigening; bekend is dat de Nieuwe Kerk pas in de herfst in handen van de protestanten kwam, gepaard gaand met nog een mini-beeldenstorm.

Kerken bleven in de regel wel kerken, maar de kloosters kregen meestal wereldlijke bestemmingen. Het bekendst is de herbestemming van het Sint Luciënklooster tot Burgerweeshuis. Namen wijzigden ook; bijvoorbeeld werd de Sint Nicolaaskerk Oude Kerk, de Heilige Stede werd Nieuwezijds Kapel en de Sint Catharinakerk werd Nieuwe Kerk.

Omslag: Begijnhof-kapel in de huidige staat (f-rudolph.info)

Vorige: Beeldenstorm in de Oude Kerk. Het begon mild, met het smijten van een pantoffel; Rijksmuseum

Boven: Fragment van kapotgeslagen piëta uit het Sint Geertruidenklooster ±1450; Amsterdam Museum

Rechts: Ingekleurde prent, anoniem naar Frans Hoogenberg -1566

Ook het nieuwe stadsbestuur bestond uit kooplieden en ook zij waren niet gediend van fanatieke protestanten die probeerden de dienst in de stad uit te maken. Die, op hun beurt, hitsten vanaf de kansel de bevolking op en zochten steun bij de landsregering in Den Haag die Amsterdam niet welwillend gestemd was. Het beleid ten aanzien van niet-protestantse groeperingen in de stad werd een wankeel evenwicht tussen gedogen en bestrijden. Op z'n tijd van beiden wat om de gemoederen te sussen. Het stadsbestuur wilde echter de bruikbare ondernemingen en contacten die 'verboden' groeperingen meebrachten niet missen. Gebouwen waar afwijkende kerkdiensten werden gehouden, werden oogluikend toegestaan maar bleven officieel verboden en er kon dus tegen opgetreden worden. De betrokkenen lieten het gelaten over zich heen gaan, wetende dat de volgende week de draad weer opgepakt kon worden.

De gebouwen waar kerkdiensten gehouden werden zagen er van buitenaf nooit uit als een kerk, meer als een normaal huis of pakhuis. Aanvankelijk was dat om de locatie geheim te houden, later om niet te provoceren. Zo ontstond de term “schuilkerk”. Het interieur was dan weer wel helemaal kerk, met altaren, beelden, enzovoort. Alleen werd er geen muziek gemaakt op orgels of welk instrument dan ook. Dat veranderde pas in de 18de eeuw, toen zelfs grote orgels verschenen.

Om de schuilkerken chronologisch te presenteren is moeilijk. Sommige huiskerken groeiden uit tot grotere kerk op dezelfde locatie en sommigen verhuisden een paar keer voor ze de definitieve plek vonden. Een schuilkerk kan dus al veel langer hebben bestaan voordat ze als zodanig op een bepaald adres bekend werd. De volgorde is dus min of meer willekeurig. Het omvangrijkst was het aantal schuilkerken der katholieken. Het Vaticaan besloot, sinds het verbod van 18 april 1580 van de Staten van Holland op de openbare uitoefening van het katholicisme, dat de bisschoppen naar Keulen moesten verhuizen. Er werd gewerkt aan een nieuwe kerkelijke organisatie voor de Noordelijke Nederlanden. Het kwam er op neer dat het hier zendingsgebied werd – de Hollandse Zending – en dat het land verdeeld werd in ‘staties’ met een missionaris aan het hoofd. Deze missionarissen werden voorlopig aangestuurd vanuit Keulen, in 1630 werd hier een aartspriester aangesteld.

Bij de bespreking van de schuilkerken vertellen we de ene keer iets over het gebouw, het interieur en de versieringen, de andere keer meer over de organisatie en de geestelijken van dienst.

Rechts: .Prent met alle katholieke schuilkerken in Amsterdam en omstreken, waarvan u de meeste hieronder terug zult zien (SAA)

Mozes en Aäronkerk, gewijd aan de H. Antonius van Padua. Minderbroeder Arnoldus ab Ischa (franciscaner monnik uit het gehate klooster aan de Kloveniersburgwal) keerde – na de verbanning in 1578 – al snel naar Amsterdam terug en organiseerde op diverse adressen diensten. Hij werd daarvoor in 1584 en 1591 door de schout opgepakt, maar dankzij betaling van een losgeld kwam hij beide keren weer vrij. In 1641 wisten zijn volgelingen onder pastoor Cornelis de Vroom het pand in de Jodenbreestraat ‘waar Moyses in de gevel staat’ aan te schaffen. Koper was een stroman met de naam Pieter Pietersz Can. Gefinancierd werd de aankoop door twee Italiaanse kooplieden, de gebroeders Tessini. De verbouwing tot kerk duurde acht jaar, de ontstane kerkruimte was 25x14 meter. De paro-

Boven: De gevel in de Jodenbreestraat na aankoop van het huis Aäron, na de verbouwing vanaf 1691

Rechts: Processie in de Mozes en Aäronkerk -1784; prent naar Abraham Hulk Psz (SAA)

chie wist in 1682 door weldoeners het ernaast staande pakhuys ‘daer waer Aäron in de gevel staat’ erbij te bemachtigen, inclusief een tweede pakhuys dat met de rug tegen de Aäron stond en waarvan de voorkant op de Houtgracht uitkwam. Ook het huis daarnaast aan de Houtgracht, achter de Moyses, kreeg de kerk ter beschikking. Men wilde beide pakhuizen bij de kerk voegen maar het duurde tot 1691 eer het stadsbestuur goedkeurde dat deze pakhuizen tot kerk werden omgebouwd. Toen dat eenmaal gereed was konden er 1500 gelovigen tegelijk in de kerk en werd de kerk bediend door vijf paters. De twee huizen in de Jodenbreestraat kregen een nieuwe gevel en dat leverde het uiterlijk op van de afbeelding links. De kerk stond er achter en was helemaal ingebouwd. Dat hield in dat er een erg donkere kerkruimte ontstond en om wat licht te krijgen moest via een kostbare actie hoog in de zijgevel een serie ramen gemaakt worden wat financieel erg veel pijn deed.

In aanloop naar vervanging van de bouwvallig geworden schuilkerk

door een nieuwe werden nog twee huizen verworven: het huis Gulden Schael aan de andere kant van Aäron en het huis aan de Houtgracht waar Spinoza opgroeide. Dit uitgebreide bezit (nu 6 huizen) tussen Jodenbreestraat en Houtgracht/Waterlooplein leverde – na sloop – een groot grondstuk op waar in 1837-'41 een nieuwe Mozes en Aäronkerk gebouwd kon worden.

Binnen kon men een barok altaar vinden dat rond 1700 was vervaardigd en zelfs mee verhuisde naar de nieuwe kerk van 1841, waar werd het werd aangevuld met twee zijaltaren. De afbeelding rechts is een tekening van Jacob de Wit van een deel der latere beschil-

dering (annunciatie) van het altaar. Datzelfde gold voor ander schilderwerk van Jacob de Wit dat tegen de zin van de architect van de nieuwe kerk (T.F. Suys 1783-1861) mee diende te verhuizen. Ook het orgel uit 1772 door Johannes Petrus Hilgers, vond – na een uitbreiding – een plek in de nieuwe kerk. Daaruit is in 1871 met gebruikmaking van slechts enkele onderdelen een nieuw orgel ontstaan (door Philbert/Ade-ma) dat nu de status van rijksmonument heeft.

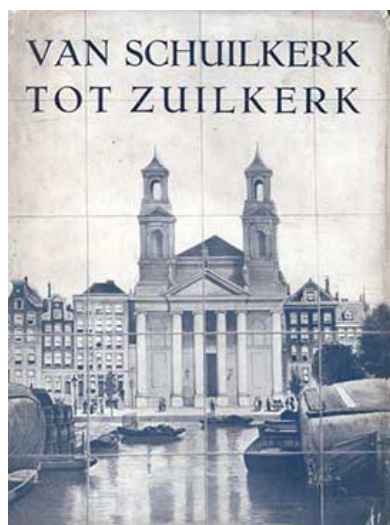
Wat ook mee verhuisde van schuilkerk naar hallenkerk (Waterstaatskerk) was het fameuze zangkoor *Zelus Pro Domo Dei* (ZPPD; IJver voor Gods Huis), opgericht in 1691. Daaraan vooraf ging en kleiner koor *Music Collegie* dat in de eerste schuilkerk van 1641 in het huis Moyses onder leiding van Gerrit Bolhamer van zich liet horen. Na de vergroting van de kerk in 1691 nam het koor ZPDD de begeleiding van de missen op zich. Bij het koor hoorde

Boven: Tekening door Jacob de Wit met voorstudie van de beschildering van het altaar. De schildering verhuisde mee naar de nieuwe kerk aan het Waterlooplein.
Links: Interieur van de Mozes en Aäronkerk na de verbouwing van 1691 (SAA)

een orkest in sterk wisselende samenstelling van enkele instrumenten tot complete symfonische orkesten. Koor en begeleiding werden gekoesterd door de paters; ze werden betaald en steeds getrakteerd na een uitvoering. De kerk mocht graag terugdenken aan een geslaagde uitvoering van Liszt's Graner Messe in 1866 door Zelus Pro Domo Dei met orkest in de nieuwe Mozes en Aäronkerk, dit in bijzijn van de componist. Dat wordt nog steeds herdacht door nevenstaande plaquette.

Lees meer over de geschiedenis van zowel de oude als de nieuwe Mozes en Aäronkerk in de brochure *Van Schuilkerk tot Zuilkerk* door O.F.M. van Heel e.a. (1941).

Alleen nog antiquarisch te krijgen.

Rechts: Klopjes in diverse gedaanten (Wikipedia)

Als er geen kerkklokken zijn om de gelovigen naar de kerk te lokken, hoe krijg je ze dan binnen? Dat was het moment dat de '**klopjes**' hun intrede deden. Zij zorgden, vaak samen met een of twee andere vrouwen voor onderkomen en verzorging van de priester en de schuilkerk, vaak ook voor de financiering ervan. Klopjes waren ongetrouwde vrouwen die een kuisheidsgelofte aflegden, ongeveer zoals begijnen dat deden. Ze gaven catechisatie aan kinderen, zorgden voor de behoeftigen in hun statie en... gingen kort voor de godsdienst bij de gelovigen langs de deuren om de dienst aan te kondigen en vooral waar die zou plaats vinden. Vooral in het begin wisselde men vaak van huis om vervolging te voorkomen.

Dominicuskerk, 't Stadhuys van Hoorn, gewijd aan H. Dominicus. Het huis het Wapen of Stadhuys van Hoorn kon men vinden in het ondiepe huizenblok tussen de huidige Spuistraat, Korte Korsepoortsteeg, Teerketelsteeg en Kattengat. De eerste dominicaan die zich in dat huis nestelde en diensten organiseerde was pater Henricus van der Merwe in 1621. Hij huurde het pand voor f660 p/jr. In eigendom kwam het pas aan het einde van die eeuw en uit het koopcontract leren we dat het huis toen al een achteruitgang naar de Teerketelsteeg had. Het huis stond op naam van een particulier om de verbinding met de dominicaner orde te verdoezelen. De dominicanen waren een trotse orde en hun praktijken – 'paepsche stoutigheden' als luid zingen en muziek maken op orgel of ander instrument – veroorzaakten regelmatig problemen.

Boven: De huizen aan de Nieuwezijds Achterburgwal waar de dominicanen neerstreken
 Rechts: Ter herinnering aan de schuilkerk zit in de nieuwe kerk deze gevelsteen

Het huis was omringd door bedrijvigheid; ernaast stond suikerbakkerij 't Vagevier, ook wel Klein Hemelrijk genoemd. Achter en aan de Nieuwezijds Achterburgwal was het een en al pakhuis waar een tweetal schuilkerken al plek hadden gevonden: de doopsgezinde Waterlandse Gemeente en de Oud-Katholieke Sint Nicolaaskerk. Gekerkt werd er op de eerste verdieping boven het woongedeelte waar de paters woonden. Tussen 't Vagevier en 't Stadhuys van Hoorn was een zijingang in een smalle gang die in de loop der 18de eeuw iets verbreed werd en een solide deur kreeg. Dat alles om te voorkomen dat de paters te maken kregen met door de voordeur binnenstromende gelovigen. Wagenaar omschrijft het pand van binnen: als men de trap opgeklommen was, kwam men in een langwerpige ruimte met galerijen langs de muren. Op de bovenste galerij

Rechts: Foto uit 1875 met de laatste verbouwing voor begin van de nieuwbouw (SAA)

Onder: Tekening van de situatie na de verbouwing van 1845 met links de Sint Rosaschool (SAA)

was het zangkoor of 'zingzolder'. Door een glazen lantaarn midden boven de ruimte viel gedempt licht. Aan de wanden viel het schilderij van Honthorst "de bespotting van Christus" op. Het altaar was uitbundig verguld en was gesierd met een altaarstuk van Pieter van der Faes (ook wel genoemd Sir Peter Lely) "den stervenden Godschmensch". De kunstwerken vertegenwoordigden een aanmerkelijk kapitaal, wat ook buiten de kerk opviel. Naast deze rijkdom had de kerk nogal wat schulden en er werd aangedrongen op verkoop van een kunstwerk om die schulden eens af te lossen. Het is nooit gebeurd!

Dan belanden we in de 18de eeuw. Door de sanering van bedrijven naast de schuilkerk was het de dominicanen mogelijk hun kerk uit te breiden. In 1737 werd suikerbakkerij 't Vagevier gesloopt en het perceel door de kerk verworven. De eerste uitbreiding met permissie van het stadsbestuur begon onmiddellijk daarna. De 17de-eeuwse voorgevels (klokgevels; p.8) van

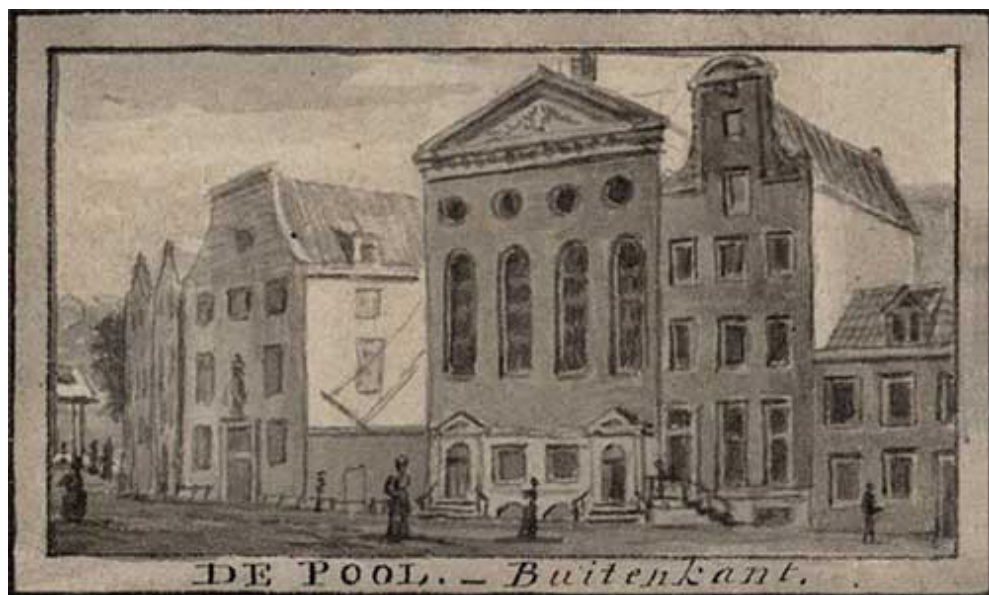
de huizen waren 'uit de mode' en men vond het tijd voor een gevel met een lijst. In 1829 en 1845 vonden verbouwingen plaats waar we geen afbeeldingen van hebben. Het pandje rechts van het kerkpand werd er als pastorie bij getrokken en kreeg een lijstgevel. Ook de kerk werd verbouwd

en kreeg een lijstgevel en hoge kerkraden. Net een decennium later werd het pand van de suikerbakkerij (nr.16) bij de kerk getrokken en kwam er aan totaal nieuwe classicistische gevel voor het geheel. Daarvan hebben we wel diverse afbeeldingen zoals die van P.H. Harmsze hierboven. Links van de kerk kwam een nieuwbouw voor de Sint Rosaschool, ook door de dominicanen geleid.

Met de komst van het Koninkrijk der Nederlanden kwam de vrijheid van godsdienst weer terug en werd in de katholieke kerk de hiërarchie weer hersteld. Veel schuilkerken werden uitgebouwd tot openlijk kerkgebouw en de architecten en aannemers draaiden overuren. Pierre Cuypers werd een veelgevraagd ontwerper van de favoriete neo-gotische kerkgebouwen en ook voor de totale herbouw van de schuilkerk 't Stadhuis van Hoorn werd hij gevraagd. De nieuwbouw werd gewijd aan de Heilige Dominicus en zo heette de kerk voortaan ook. Cuypers had voor de kerk de hoogste toren van Amsterdam in gedachten maar die is er nooit gekomen omdat de parochie niet beslag wist te leggen op huizen aan de overkant van de Korte Korsjespoortsteeg. Het bleef bij een stompje...

*Boven: Het uiteindelijke resultaat van de nieuwbouw door Pierre Cuypers...
Links: ...en wat hij in gedachten had (beide SAA)*

De Pool, Sint Annakerk.

Deze RK Statie kende veel verschillende plekken. De van oorsprong Outewaalse kapel, gewijd aan Sint Anna, ontwikkelde zich tot de grootste en fraaiste schuilkerk in Amsterdam. Sint Anna is de beschermheilige van de zeevaarders, het gebruikelijke beroep van Outewaalse mannen. Outewaal lag tot de Vierde Uitleg buiten de stad en de bevolking bleef lang het oude geloof aanhangen. Door de ligging buiten de stad was het bovendien een plaats waar de gereformeerden hun hagenpreken hielden.

‘Kapel’ was een groot woord voor de ‘bouwvallige koeienschuur’ die officier J. Grotenhuys in 1644 aan de stad rapporteerde, op jacht naar Roomse vergaderplaatsen in zijn jurisdictie. Binnen stonden twee verguld houten beelden, wist hij te vertellen. In 1659 was Ou-

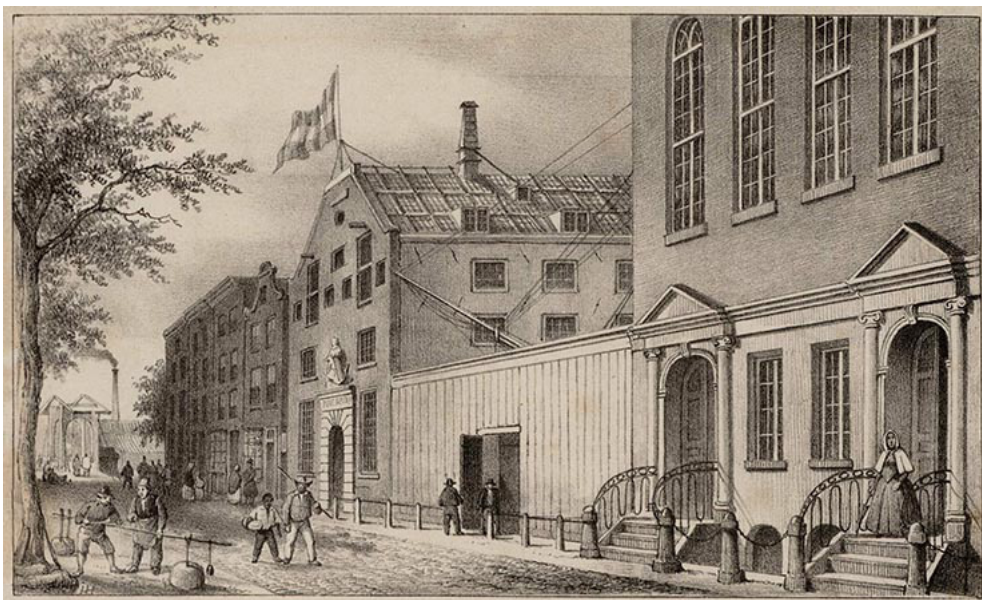
Rechts: Uiterst rechts het statige pakhuis D’Pool in zijn originele staat, op een tekening van Jan de Beijer uit 1757 (SAA)

tewaal het eerste dorp dat voor de aanleg van de nieuwe omwalling en stadsgracht moest verdwijnen, tenminste... wat er nog van over was na de grote dijkdoorbraak in 1651. De kapel werd verlaten en een nieuwe – iets grotere – ingericht aan het Funen, ongeveer waar nu molen De Gooyer staat. Vanaf 1663 was het klimaat voor andere geloven in Amsterdam dermate gunstig dat pastoor Engels het pakhuis De Ploeg op Kattenburg kon huren en als kerk inrichten. Ook die locatie werd te klein en opnieuw verhuisde het kerkje, nu naar het Kattenburgerplein. Deze keer stonden drie huizen naast elkaar

ter beschikking, een geschenk van Catharina de Kies, waard f 8650. In 1695 vroeg pastoor Van Wijckersloot aan het stadsbestuur toestemming om zijn kerk naar het 'vasteland' te verhuizen, omdat het merendeel van zijn schaapjes in de stad woonde en door de Katteburgerbrug soms moeite hadden op tijd bij de dienst te zijn. Hij had een huis op Rapenburg op het oog, tegenover de Kalkmarkt en daar kreeg hij in 1718 toestemming voor, mits hij de kerk op Kattenburg ophief. De eigenaar van het huis op Rapenburg zag die kerk helemaal niet zitten en weigerde. In datzelfde jaar 1718 presenteerde hij pakhuis D'Pool aan de IJgracht dat – na toestemming – door de zwager van de pastoor gekocht werd van wijnkoper Ambrosius Pool. Op de afbeelding van Jan de Beijer is het statige woon-/pakhuis rechts te zien. In de gevel is de gevelsteen te zien die vanaf toen steeds met de kerk mee verhuisde.

Pool bouwde het huis op grond waar tot 1670 een scheepswerf van de

WIC gevestigd was, maar al jaren ongebruikt lag. Een ander huis dat op die werf gebouwd werd, was het Willige Rasphuis, midden op de tekening van De Beijer. Dat huis is de voorloper van het Nieuwe Werkhuis aan de Nieuwe Prinsengracht, nu Dr. Sarphatihuys.

De open ruimte tussen beide huizen bleef in stand als oefenruimte voor de Zeevaartschool die hier in 1748 neerstreek.

Van de koopsom betaalde de statie direct f 4500 en de zwager f 5000, een lening die de kerk in 1729 afloste.

Verder leende pastoor Wijckersloot nog eens f 16.700 voor de verbouwing tot kerk, woning en pastorie. In 1721 was het ergste achter de rug en beschikte de kerk over drie altaren. De voorgevel was ingrijpend verbouwd en leek zowaar op een echte kerk. Na de dood van Wijckersloot volgden leden van de familie Chavalier hem als

Boven: De gevelsteen in het pakhuis D'Pool bleef ook toen het een schuilkerk werd. Daarna begon de steen te zwerven, tot die in 1949 in de Sint Annakerk een plaats kreeg. Na de afbraak in 1978 duurde het tot 1986 voor de steen een nieuwe plaats kreeg in de gevel van een school in de Poolstraat (Wittenburg); VVAG

Links: Nadat het Willige Rasphuis naar de Nieuwe Prinsengracht verhuisd was, nam de Zeevaartschool die plaats in met op de binnenplaats de markante oefentuigage.

pastoor op. Deze Amsterdamse familie van Franse oorsprong was verwant aan de steenrijke familie Van Alkemade en had familiebanden met burgemeester Geelvinck. Enerzijds was dit gunstig voor de financiële positie van de kerk en anderzijds hielpen de connecties de strenge regels voor schuilkerken te verlichten of domweg niet toe te passen.

Aan het eind van de 18de eeuw bedroeg het aantal katholieken in Amsterdam ruim 43.000 zielen ofwel 20% van het totaal aantal inwoners.

Binnen trokken enkele grote schilderijen de aandacht. Topstuk was 'Christus aan het Kruis' van Jacob de Wit, geïnspireerd op een werk van Rubens (links; nu te vinden in Teylers Museum, Haarlem). Verder een werk dat de kerk van de Keurvorst van Keulen kreeg: Kruisafneming.

Links en rechts van het hoofdaltaar twee wit geschilderd houten beelden, voorstellende Petrus en Paulus. Beide beelden van de hand van de in Amsterdam werkzame Fransman Cresant zijn vandaag terug te vinden in museum Amstelkring.

Verder uit ±1700 eikenhouten communiebanken met houtsnijwerk en van rond diezelfde tijd een orgel met 30 registers. Het doopvont had een eveneens gesneden houten voet met een portret van de Hollandse paus Adrianus VI. Het vaatwerk, monstransen, miskelken, kandelaars, enzovoort waren van kostbaar zilver, soms eeuwen oud. Een zilveren godslamp van meer dan 75cm hoog hing aan een zilveren ketting, opgedragen aan H. Anna, in 1766 vervaardigd in Antwerpen door Joannes Baptista Verbercht en geschonken door Jan Ewald en Agnes Italiaander t.g.v. hun 50-jarig huwelijk.

Eind 18de eeuw was D'Pool de belangrijkste katholieke kerk in de stad en was regelmatig tot de laatste plaats bezet, inclusief de galerijen. Door handige financiële constructies had ze geen schulden meer, onder meer door de invoering van 'plaatsengeld', dat zijn gereserveerde zitplaatsen, uniek omdat dit de eerste kerk in het land was die hiertoe overging.

Links: Het topstuk van D'Pool: Christus aan het kruis door Jacob de Wit; afb. RKD

In 1857 werd D'Pool hulpkerk van de Sint Nicolaas binnen de Veste, bij ons beter bekend als Ons' Lieve Heer op Zolder, een schuilkerk die al sinds 1661 bestaat op de Oudezijds Voorburgwal. Dat bekooksteeftte pastoor Van Born samen met de bisschop van Haarlem. Van Born verhuisde terstond naar de Oudezijds in de overtuiging dat hem dit prestigewinst zou opleveren. De voornaamste kerkschaten van D'Pool verdwenen met hem. Hij had nog grotere plannen en zette de bouwplannen voor de nieuwbouw van een Sint Nicolaaskerk aan de Prins Hendrikkade in gang (bouw 1884-'87). Tot 1897 bleef D'Pool bijkerk om toen opnieuw parochiekerk te worden omdat er een nieuwe parochie gecreëerd was. Pastoor was toen Johannes Kupers die nog drie jaar in D'Pool bleef maar toen vaststelde dat hij terug moest naar de eilanden omdat daar de meeste bezoekers van zijn kerk woonden (Czaar Peterbuurt). Het effect werd ver-

Boven: De Sint Annakerk op Wittenburg; links de protestantse Oosterkerk (SAA)

sterkt door het bezoekers van de Marinekazerne die in colonne met begeleidingsmuziek naar de kerk marcheerden. Tegenover D'Pool lag ook nog het opleidingsschip "Wassenaar" waarvan de kadetten ook ter kerke gingen en als laatste geüniformeerd contingent kerkgangers waren daar de kadetten van de Zeevaartschool naast D'Pool. De kerk was zowaar te klein geworden. Bovendien kostte de bouwvallig wordende kerk veel geld om in stand te houden.

Hoog tijd dus voor nieuwbouw en die moest weer op een der eilanden komen. Geprobeerd werd op Oostenburg een stuk grond te verkrijgen maar daar ontstond met de Fabriek van Stoomwerktuigen een belangrijke industrie en bleef geen plaats over. Het werd Wittenburg met een stuk grond dat achter de Oosterkerk verscholen lag. Hier lag de verlaten scheepswerf 't Wapen van Amsterdam, Door – met permissie – dempen van een deel der Kattenburgervaart ontstond toch nog voldoende ruimte voor een neo-gotische kerk, opnieuw gewijd aan Sint Anna. De pastorie moest half boven de Wittenburgervaart gebouwd worden. Naast de kerk ontstond later nog een kloostertje en een school. Bij die naam Sint Anna bleef het; 'Nieuwe De Pool' wilde niet beklijven. Deze Sint Annakerk is in 1987 gesloopt, de bijgebouwen al in 1974.

De Star (Ster), 't Spinnetje, gewijd aan de H. Augustinus.

Lakenkoopman Jacob van Loon – hij is tevens staalmeester en zit op het schilderij van Rembrandt als linkse van de zittende personen – is de katholieken rond de Burgwallen aan de oude zijde gunstig gezind. Hij verleende de actieve Augustijner prediker Petrus Parmentier, die al sinds 1636 in de stad preekte, onderdak in zijn huis en stelde in 1671 diens parochie de bovenverdiepingen van het pakhuys De Star aan de Oudezijds Achterburgwal (nu nr.81, hoek Gedempte Huidenvetterssloot) ter beschikking om tot schuilkerk uit te bouwen. Op de tekening rechts ziet u de zijgevel van het pand met de achteringang van de schuilkerk. Hier werd gekerkt van 1671 tot 1698, waarna de Engelse Episcopale kerk de ruimte overnam.

Het jaartal 1636, het jaar dat Parmentier in Amsterdam begon te preken, werd door de Augustijner Statie als beginjaar gezien bij de verschillende jubilea die gevierd werden.

Parmentier was razend populair in de stad en niet alleen bij katholieken. Het rijmpje “*waren alle paepen als Parmentier, de Geuzen waren ver van hier*” deed de ronde in de stad.

De gemeente groeide snel zodat tegen het eind van de 17de eeuw naar een groter gebouw werd omgezien. Dat werd het huis De Roghe in de Spinhuissteeg, niet ver van het tuchthuis voor vrouwen in diezelfde steeg. Daar dankte de latere kerk zijn bijnaam ‘t Spinnetje aan. Parmentier bewerkstelligde echter dat ook de nieuwe kerk De Star heette.

Dat de stad niet elke pastoor accepteerde bleek in 1739 toen de kerk zeven jaar gesloten bleef omdat de opvolgende pastoor geen verblijfsvergunning kreeg. Dat was het wapen dat de stad inbracht tegen onwelgevallige predikers.

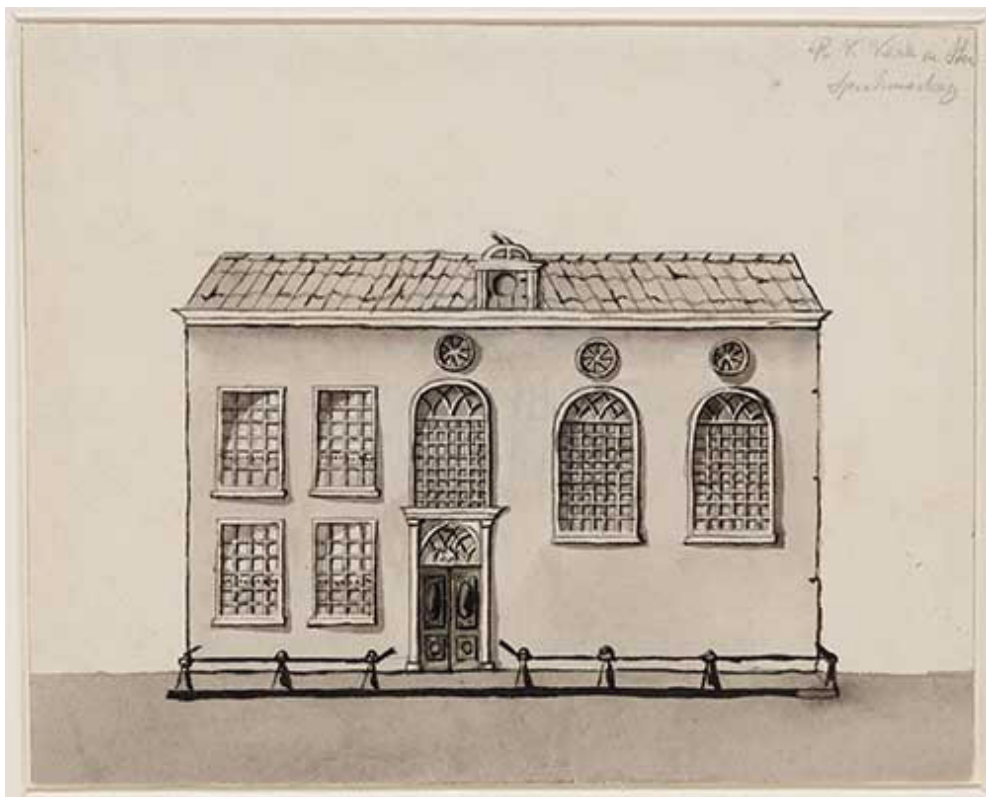
De eigenlijke kerk (22x8meter) stond op een binnenplaats achter het huis aan de Spinhuissteeg, waarbij het schip parallel aan de steeg stond met het altaar in de richting van de Kloveniersburgwal (=Oosten). De doorgang was in het huis aan de steeg opgenomen (zie tekening linksboven).

Ook voor De Star kwam het moment dat het wegvallen van de strenge plakaten tegen de katholieken aanleiding was om

Rechts: De zijingang van De Star aan de Oudezijds Achterburgwal, zijde Huidenvetterssloot op een aquarel van Herman Misset die eigenlijk de Bruinistenkerk links tot onderwerp had.(SAA)

te denken aan nieuwbouw. Daartoe werden een aantal huizen aan het Rusland verworven en plannen gemaakt voor een kerk die de ruimte tussen Spinhuissteeg en Rusland helemaal opvulde met het nieuwe kerkgebouw. Als architect werd de Belg P. Girant of Giraut uitgenodigd. Die keuze was geen gelukkige en na veel strubbelingen werden een paar andere architecten ingeschakeld: H.H. Dansdorp, H.J. van den Brink en P.J. Bekkers. Het werd een neo-classicistisch gebouw in de “Waterstaat”-traditie, dat gewijd werd in 1848. Wat van het eerste ontwerp bleef was de enorme omvang en hoogte. De ingang verhuisde naar het Rusland. De schildering boven het altaar kwam uit de oude Star. Nieuw was de gebeeldhouwde preekstoel

en het Cavaillé-Coll orgel. Een erg lang leven was deze kerk niet beschoren; in 1929 stopten de diensten en bouwde men aan de Postjesweg de nieuwe Sint Augustinuskerk die in 1932 gewijd werd.

Boven: Het interieur van De Star voor de nieuwbouw van 1848 (SAA)
Links: De inpandige kerk De Star voor de nieuwbouw van 1848 (SAA)

De Star werd verkocht aan papiergroothandel Proost&Brandt die er een goederenopslag van maakte maar in 1955-'57 alsnog afbrak, op de achtergevel in de Spinhuissteeg na (zie foto boven). Die gevel overleefde zelfs de verbouwing tot SAS-hotel in 1988-'90.

De Sint Augustinuskerk op de Postjesweg bestaat ook niet meer; ze werd gesloopt in 1979. Wat de gelovigen nog rest is een kleine kapel in rusthuis Nieuw-Vredenburg, eveneens aan de Postjesweg.

Boven: De gevel aan de Spinhuissteeg, die na afbraak van de kerk is blijven staan (SAA)

Links: De kerk kreeg door de nieuwbouw van de kerk in 1848 een gevel in het Rusland (SAA)

Een vreemde eend in de bijt. Een kerk van een richting waarover de toenmalige Amsterdammers niet of nauwelijks gehoord hadden, net als wij vandaag trouwens:

Fransen Kerk, gewijd aan de H.H. Petrus en Paulus.

Het was een katholieke kerk waar alleen in het Frans werd gepreekt en die bediend werd door paters van de Parijse orde der Onge-schoeide Karmelieten (franciscanen). Drie broers uit de Lage Lan-den waren uitgeweken naar Parijs omdat zij niet gedwongen wilden worden protestant te worden. Zij waren daar in deze orde ingetre-den en hadden intussen de Franse nationaliteit verkregen. Eén van hen, Caesar, opperde in 1647 op een Generaal Kapittel te Rome de mogelijkheid deel te nemen aan de Hollandsche Zending door sta-ties te stichten in de Republiek. In 1662 werd door de broers de daad bij het woord gevoegd en trokken ze naar Amsterdam. Ze vroegen toestemming om een voormalig kapelletje aan het Rokin, tegenover

de Heilige Stede in gebruik te nemen (waarschijnlijk ging het om de kapel van het vm. Mariaklooster). Die toestemming kregen ze aanvankelijk door interventie van de Franse gezant, maar onder druk van de calvinisten werd die weer ingetrokken. Uiteindelijk kwamen de broers op de Nieuwezijds Voorburgwal (de huidige nummers 312-314) terecht in een huis op een deel waar toen de boommarkt gehouden werd en die in de volksmond ook Boommarkt heette. Nog datzelfde jaar 1663 werd La Chapelle de France gesticht, gewijd aan H.H. Petrus en Paulus.

De kerk, waar uitsluitend in het Frans gepreekt werd, werd bezocht door het in Amsterdam verblijvende en/of werkzame contingent Fransen met hun gevolg. Ook al was er al een Waalse kerk waar in 't Frans gepreekt werd, dat bleek voor Franse staatsburgers geen optie. De sobere orde was voor de verwende Fransen eigenlijk niet aantrekkelijk maar bij gebrek aan beter en door aanpassing van de

Links: Het oorspronkelijke huis waar de Franse kerk gesticht werd

Rechts: De nieuwe voorgevel
uit ±1730 (SAA)

paters was de Franche Kerk toch zo'n succes dat ze regelmatig te klein bleek. Rond 1730 werd ze groter herbouwd met een nieuwe voorgevel die al aardig op een kerkgebouw begon te lijken.

Bijzonder aan de herbouwde kerk waren de schilderijen in het interieur die Jacob de Wit gratis had aangebracht: 'witjes' of 'grauwtjes', afhankelijk van de kleur ook wel grisailles of brunailles genoemd. De herbouw had f60.000 gekost die met Franse charme bij rijke Amsterdamse families bij elkaar gebedeld was. De kerk was dan ook meer dan een bedehuis, eerder een ontmoetingscentrum voor landgenoten. Dat deelde de Franse kolonie in de stad met hun Franse personeel dat ze naar Holland hadden laten komen. Van Franse koks kunnen we ons dat goed voorstellen, maar waarom er zoveel Franse kappers in Amsterdam nodig waren minder goed.

De eigenlijke kerk was een rechthoek van 15 bij 20 meter en had twee galerijen die gedragen werden door houten Toscaanse zuilen die heel geraffineerd 'gemarmerd' waren, net als het altaar overigens. Er werd regelmatig een poging gedaan om die blootsvoets lopende

Boven: Eerste heilige communie in de Franse kerk - ±1830 (Rijksmuseum)

Links: Ontwerptekening van Jacob de Wit voor een brunaille in de Franse kerk (SAA)

paters uit te schakelen en de kerk over te nemen. Dat lukte pas toen tijdens de Franse Revolutie de orde in Parijs vervolgd en uitgemoord werd en de paters begin 19de eeuw naar Parijs terugkeerden om hun orde te redden. Ook het aantal Franse families minderde en op enig moment stopten de nieuwe priesters met de Franse taal en in 1911 zelfs met de diensten. De bezittingen werden in veilingen te gelde gemaakt waarbij vooral het werk van Jacob de Wit hoog scoorde. De parochianen voegden zich bij die van de Papegaai in de Kalverstraat en het kerkgebouw werd verkocht aan de Centrale Warenmagazijnen die het in 1912 sloopte en een nieuwbouw liet neerzetten met meubelwinkel en opslag die van 1913 tot 1957 stand hield. De nieuwbouw staat er nog steeds, bood tijdelijk onderdak aan o.a. de Scientology kerk en nu aan een partycentrum.

De Boom, 't Boompje, gewijd aan de H. Franciscus van Assisi. Op het terrein dat in de Middeleeuwen voor het grootste deel in beslag werd genomen door het Sint Jorishof, tussen Rokin, Kalverstraat en Olieslagerssteeg, had dicht bij de Regulierspoort de brouwerij 't Boompje gestaan. De franciscaner pater Canisius had niet lang na de Alteratie een deel van de brouwerij in gebruik genomen als schuilkerk. Hij wist in de loop der jaren twee aangrenzende panden te kopen en kreeg de ex-brouwerij in eigendom. Hierop werd in 1628 de schuilkerk De Boom of naar de brouwerij 't Boompje gebouwd. Het geheel ziet u op de tekening hierboven achter de drie rechtse bomen.

De activiteiten in de voormalige brouwerij ontging de calvinisten uiteraard niet en in 1656 probeerde men de stad in actie te krijgen tegen deze paepse vergaderplaats in de Kalverstraet. Ze wisten ook te vertellen dat er wel drie paters waren die de kerk bedienden.

Links: De neutrale gevels aan het Rokin, ter camouflage van de eigenlijke kerk
Onder: De eveneens neutrale gevel in de Kalverstraat van 1651 (SAA)

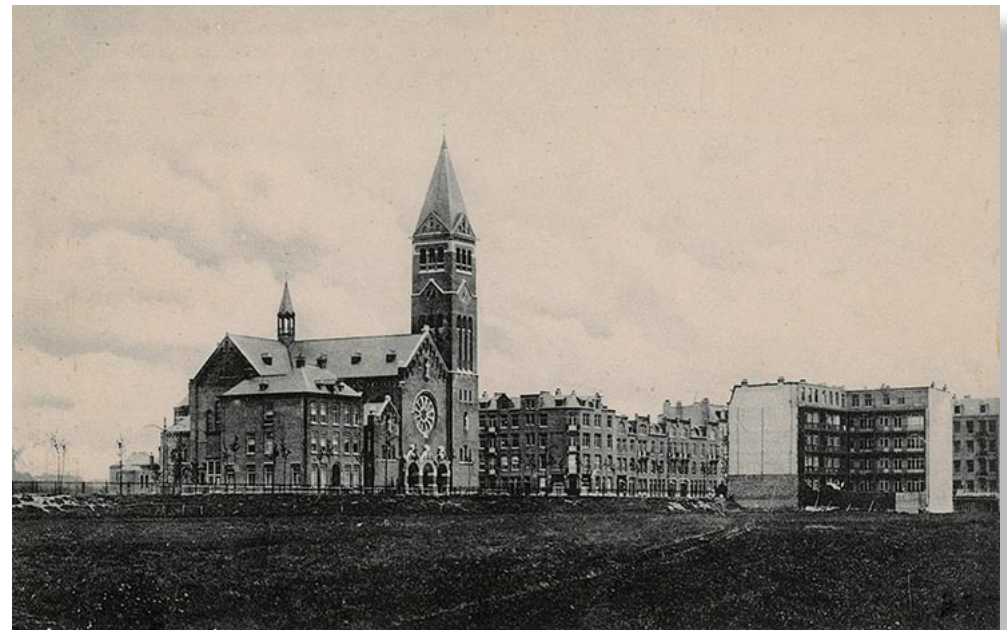
Links: Interieur van schuilkerk 't Boompje (HCHV)

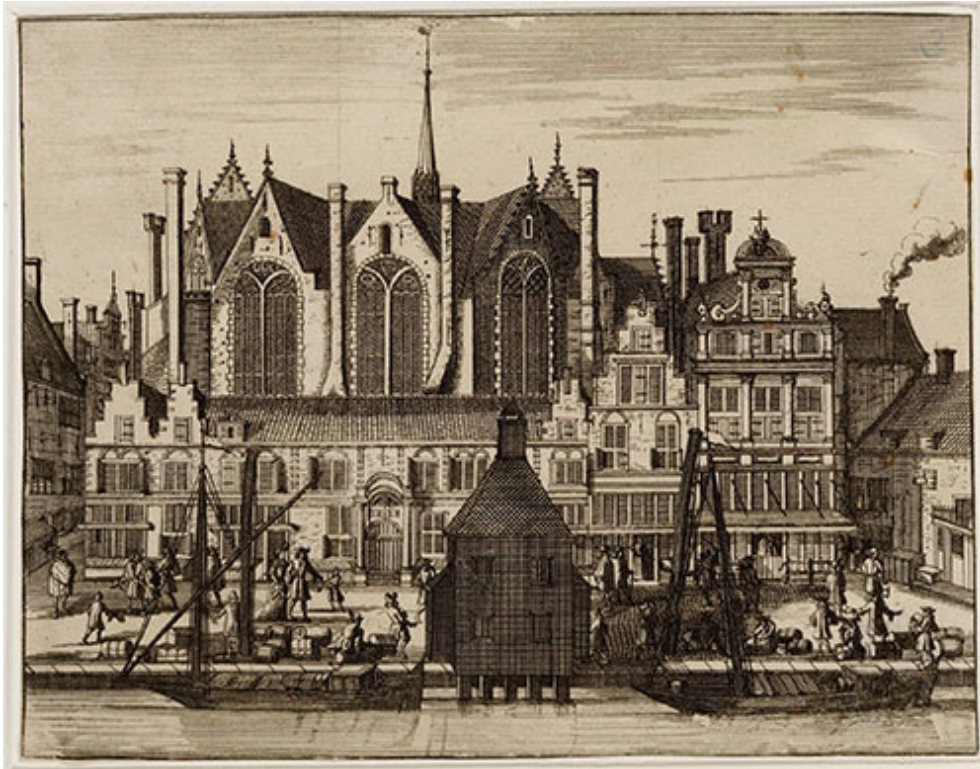
Onder: De Boomkerk aan de Admiraal de Ruijterweg ±1915. De huizenbouw was door de EMS gerealiseerd (Haarlemse Tram) en niet de stad Amsterdam (SAA)

wel degelijk uitzag als een echte kerk.

In 1910 verkochten de franciscanen het kerkgebouw aan Vroom & Dreesmann, onder voorwaarde dat de kerk open bleef tot de nieuwe aan de Admiraal de Ruijterweg ingewijd was. V&D liet eerst onderzoeken of het gebouw omgebouwd kon worden tot winkel, waar we aan groot aantal opmetingstekeningen in het Stadsarchief aan danken. Het werd toch afbraak en nieuwbouw.

In 1911 werd aan de Admiraal de Ruijterweg een nieuwe kerk De Boom, ook wel Boomkerk ingewijd. Die stond daar moederziel alleen in de weilanden, wat haar de bijnaam 'Onze Lieve Heer tussen de koeien' opleverde. Na de annexatie van Sloten (1921) haalde de stad de kerk langzaam in.

Een apart verhaal is de kapel op het Begijnhof. Eerst even hoe het **de Heilige Stede** in de Kalverstraat verging. In 1578 konden de katholieken alleen een aantal handzame artefacten veilig stellen, de rest van het kerkinterieur viel in handen van de Gereformeerden en werd er uit gesloopt als het niet naar de zin was. Triomfantelijk werd in wat vanaf toen de Nieuwezijds Kapel genoemd werd, gekerkt. Maar het gebouw werd al meteen als bouwvallig bestempeld en de diensten stopten al snel. De ruimte werd aan het Burgerweeshuis gelaten als opslagplaats. In 1620 echter vonden de Gereformeerde

Boven: De Heilige Stede, na 1578 Nieuwezijds Kapel, over het Rokin gezien (SAA)

Rechts: De vroegste Begijnhofkerk was in een woonhuis

vluchtelingen uit de Duitse Pfalz – en andere streken waar ze nog vervolgd werden – de ruimte de moeite waard om als kerk te gebruiken en waar uitsluitend in het Duits gepreekt zou worden. Von Zesen heeft het in zijn beschrijving van Amsterdam over de ‘Hochdeutsche Kirche’. In 1636 werd zelfs een orgel geplaatst en aan de zijde van het Rokin werd een doorbraak gemaakt met een ingang en een corridor naar de kerkruimte. Dit kan duiden op de mogelijkheid dat hen slechts een deel van het gebouw ter beschikking stond en het Burgerweeshuis de rest bleef gebruiken. Hoe lang dit allemaal geduurd heeft, is niet bekend. We moeten toegeven dat dit alles weinig met een schuilkerk te maken heeft, maar in opmaat naar de volgende schuilkerk is het van belang.

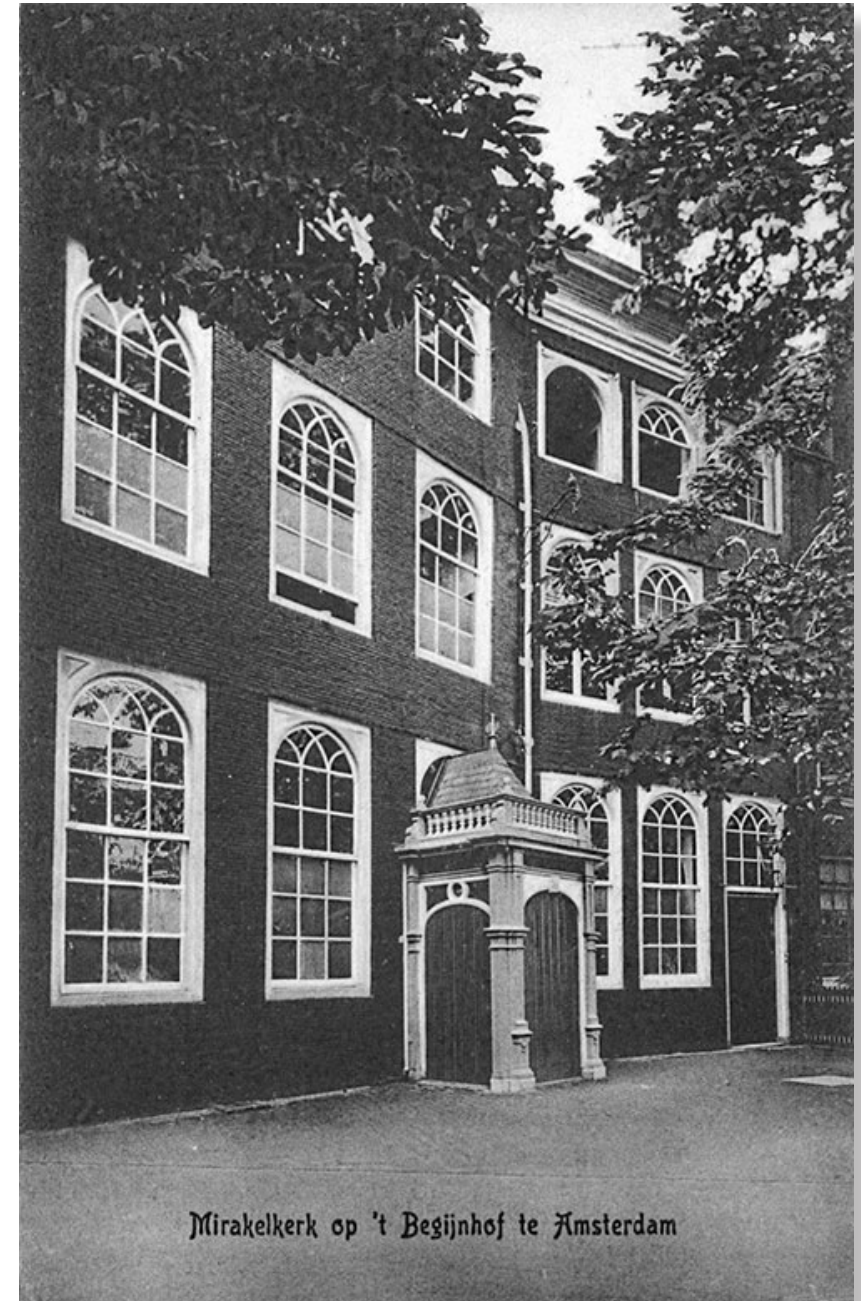
De geredde voorwerpen uit de Heilige Stede werden naar een woonhuis op het **Begijnhof** overgebracht. Het was snel duidelijk geworden dat het Begijnhof de dans ging ontspringen bij de golf van confiscaties van katholieke gebouwen. Alleen de kapel op het hof viel

Rechts: Extérieur van de verbouwde Begijnhofkerk (beide SAA)

Onder: Interieur van de Begijnhofkerk die de functie van Mirakelkerk van de Heilige Stede overnam

daaronder, maar er werd nog wel begraven in de vm. kapel, die in 1607 door de stad aan de Engelse Presbyterianen ter beschikking werd gesteld. Katholieke diensten werden voorlopig in woonhuizen gehouden en in 1629 kwam er ook weer een pastoor (uit Keulen) naar het Begijnhof. Het duurde tot 1672 eer twee woonhuizen op het Begijnhof omgebouwd werden tot **Begijnhofkerk**, die gewijd werd een de H.H. Johannes en Ursula. De ingang was recht tegenover de Engelse kerk. Eerst was alles nog gelijkvloers maar toen de kerk ook gelovigen van buiten het Begijnhof aantrok, werd er een galerij gemaakt die op houten kolommen rustte.

Dit kerkje kreeg dezelfde functie als ooit de Heilige Stede bekleed had, namelijk die van ‘Mirakelkerk’. Hier worden geborduurde kussens bewaard die nog uit de tijd van de bedevaart van keizer Maximiliaan stammen. Ook worden fragmenten van het beschilderde doek van Van Oostsanen bewaard waarop het mirakel uitgebeeld wordt.

Zoals uit de tekening op p.24 en de foto op p.25 te lezen valt, is de kerk uitgebreid door de sloop van enkele huizen rechts ervan. Het portaal voor de ingang is waarschijnlijk van die bouwperiode.

Veel aandacht in het interieur voor het opleven van de jaarlijkse processie die het mirakel herdenkt. Een enorme muurschildering door Antoon Derkinderen siert de noordwand. Hierboven de tekening die hij als voorbereiding maakte en die goedgekeurd werd door deken Klönne. Derkinderen echter schilderde in 1883 iets heel anders nadat hij op een studiereis werken van Giotto had leren kennen. Daarop ontstond een geweldige ruzie met de deken over deze

eigengereidheid van Derkinderen. De deken weigerde het werk. Pas in 1930 werd het schilderij alsnog opgehangen.

In 1885 kreeg architect A.C. Bleijs opdracht om drie woonhuizen op de hof met de achtergevel aan de Nieuwezijds Voorburgwal te verbouwen tot o.a. pastorie.

Boven: Ontwerptekening door Antoon Derkinderen van de Mirakelprocessie (SAA)

Rechts: Fragment van het Mirakeldoek van Jacob van Oostsanen (Amsterdam Museum)

De Lely / Geloof, Hoop en Liefde, gewijd aan de H. Catherina. Deze schuilkerk had een nogal zware erfenis op de schouders. Nadat in 1578 de Nieuwe Kerk geconfisqueerd was, trok de gemeente zich terug in het Huis De Lely op de Nieuwezijds Voorburgwal tussen Spui en Roskamsteeg; de Boommarkt dus. Net als de Nieuwe Kerk was deze aan Sint Catherina én Maria gewijd. De opvolger van deze kerk, de in 1818 gewijde nieuwbouwkerk aan het Singel, op de plek van het voormalige Voetboogdoelen, was opnieuw gewijd aan Sint Catherina.

De diensten in De Lely begonnen in of iets voor 1623. De grote gangmaker hierbij was pastoor Jacob Oli maar hij mocht het genoeg niet smaken ook pastoor van de schuilkerk te worden. De gemeente was talrijk, stammende van een grote kerk als de Nieuwe Kerk. Al

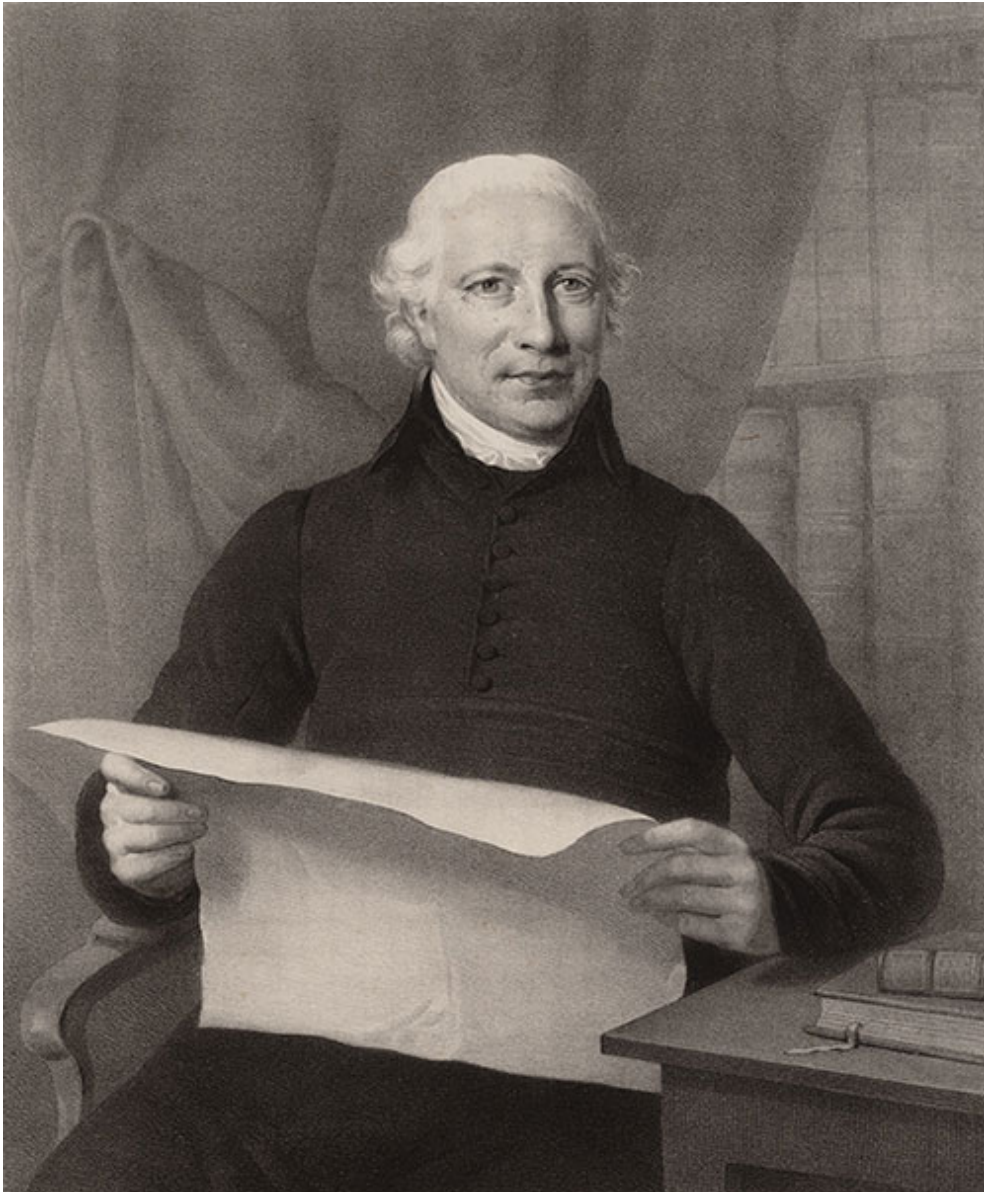
*Boven: Schuilkerk De Lely op de Boommarkt, waar later restaurant Dorrius kwam
Rechts: Interieur van De Lely (SAA)*

snel bleek ze te klein, maar het klimaat was nog niet geschikt voor een grote verbouwing. Dat zou tot 1726 duren eer er toestemming van het stadsbestuur kwam. Om het financieel mogelijk te maken sprong de familie Cromhout in de bres, die naast de kerk woonde. De uitgebouwde kerk was veel ruimer dan de oude en omvatte twee huizen. Men vond het ook tijd voor een andere naam voor de kerk. De toenmalige pastoor liet een gevelsteen beitelen met de symbolen van geloof, hoop en liefde en dat werd de naam van de kerk. Wagenaar geeft een beschrijving van kerk en interieur: een altaarstuk door C. van Savoy uit 1656 en twee anderen door Roozendaal uit 1674. Maar ook hier ging het knellen. “Bekrompen” was de term die begin 19de eeuw werd gebruikt door pastoor Van der Lugt, een man

Rechts: Sint Catharinakerk aan het Singel

Onder: De ambitieuze pastoor Van der Lugt (1775-1855) die zich inzette voor nieuwbouw van een 'echte' kerk

met ambitie. Op de tekening van Keun op p.27 zien we ook een orgel. Na verhuizing van de kerk naar het Singel is hier later restaurant Dorrius gekomen.

Door het ontstaan van de Bataafse Republiek in 1795 kregen de katholieken veel meer vrijheid. In 1806 kwam Gerardus van der Lugt als pastoor in dienst. Hij werd de grote initiator achter de nieuwbouw aan het Singel. wist de hand te leggen

op het voormalige West-Indisch Huis aan het Singel, dat als kazerne in gebruik was. Ondanks tegenwerking ging op 1 augustus 1817 de eerste van 385 heipalen de grond in. Tijdens de bouw kwam men al geld te kort en van koning Willem I, die toch al op stichting had aangedrongen, wordt beweerd dat hij f 10.000 zou hebben bijgedragen. In februari 1820 kon het gebouw worden ingewijd. Dat was geen schuilkerk meer te noemen en valt dus buiten dit bestek. Maar u kent de Sint Catharina vast nog wel...

De Posthoorn, gewijd aan de H. Augustinus.

De voorgeschiedenis van de Posthoorn is onduidelijk. Er wordt gesproken over een schuilkerk op verschillende locaties als Haarlemmer Houttuinen maar vaker over het huis 't Friesche Wapen in het eerste blok tussen Brouwersstraat en Eenhoornsluis in wat nu de Haarlemmerstraat heet. We spreken dan over het jaar 1623. Verder is hierover niets bekend. Wel dat het daar te klein was en men naar uitbreiding zocht. Die vond men in 1687 achter het huis dat nu Prinsengracht 7 is, waar een voormalige paardenstal tot kerk omgebouwd mocht worden die echter niet vanaf de Prinsengracht toegankelijk mocht zijn. De oplossing vond men om dat door de toegang via de (nog steeds bestaande) Ludemakersgang aan de Brou-

Boven: De verscholen ingang van schuilkerk De Posthoorn via de nog steeds bestaande Ludemakersgang op de Brouwersgracht

Rechts: Gezicht over de Prinsengracht op het huis De Posthoorn met daarachter nog net het kerkdak boven de huizen zichtbaar

wersgracht te laten plaatsvinden. Prinsengracht 7 was voorheen het huis geweest vanwaar een postkoetsdienst op Haarlem georganiseerd werd. Boven de deur was een posthoorn afgebeeld als internationaal symbool voor postkoetsdiensten. Die posthoorn werd de bijnaam van de kerk, die gewijd was aan de H. Augustinus. Ze was groot; er konden 800 gelovigen in de kerk een plaats vinden. De kerk werd bediend door Augustijnse paters en die maakten zich begin 18de eeuw ontzettend druk over de opkomst van het Jansenis-

me (Oud-Katholieken). Ze werden dan ook extra geplaagd door een Oud-Katholieke kerk recht tegenover hun ingang aan de Brouwersgracht, die we hieronder nog tegen zullen komen. Probleem voor de Augustijnen was het feit dat het stadsbestuur de Jansenisten liever ondersteunden dan ze in de weg te zitten, omdat dit een stroming was die zich tegen de moederkerk in Rome had gekeerd. Binnen de RK-gemeente in Amsterdam waren ze natuurlijk wel populair. Zodra echter de fanatieke pater Baard overleed, greep de overheid in en belette dat er opnieuw een Augustijn in De Posthoorn kwam te staan. Door toedoen van het stadsbestuur kwam er de wereldlijke pastoor Willem Cavellier, waarmee de Augustijnen buiten spel gezet waren. Ze hebben ook nooit kans gezien De Posthoorn weer in handen te krijgen.

Ondanks dat er 800 bezoekers een plaats konden vinden, werd de kerk begin 19de eeuw toch te klein, vooral na het wegvallen van en-

kele schuilkerken in de buurt. In 1853 kocht men tussen Haarlemmerstraat en -Houttuinen enkele erven kopen en kreeg Pierre Cuypers de opdracht hier een nieuwe kerk te bouwen. Dat was de eerste kerkopdracht voor Cuypers in Amsterdam en het ging bepaald niet vlekkeloos. Cuypers verrekenende zich in de afmetingen en de bouw lag lang stil door problemen met omringende bebouwing. Alleen door welwillendheid van burens kon er een pastorie aan de Houttuinen komen. Een huis aan de Haarlemmerstraat moest voorlopig blijven staan en men kon met moeite bedingen dat er door het huis een gang kwam naar de kerk erachter. Pas in 1861 werd de eerste steen gelegd en de inwijding volgde in 1863. De paus was er persoonlijk voor nodig om de wijding aan de *Allerheiligste Onbevleete Ontvangen Maagd Maria* goed te keuren. In de volksmond bleef het De Posthoorn. Het duurde bijna een kwart eeuw (1887) voor de kerk afgebouwd werd. Het resultaat was een smalle pijpenlade die wel erg hoog was om plaats te bieden aan een dubbele galerij. Daardoor konden wel 1600 gelovigen tegelijk de diensten bijwonen. Dit was verre van een schuilkerk en ondanks dat er veel over De Posthoorn in de Haarlemmerstraat te vertellen is, laten we het – wat de schuilkerk betreft – hierbij.

*Boven: Het smalle maar hoge schip met dubbele galerij, gezien naar het koor
Links: Nieuwbouw Haarlemmer Houttuinen (eerste fase) (beide SAA)*

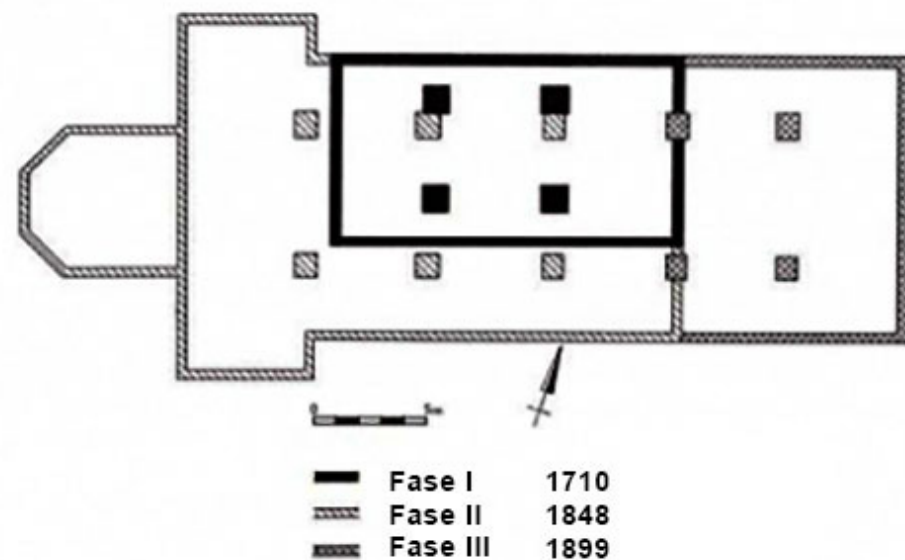
De Papegaai, Kalverstraat, gewijd aan de H. Jozef van Nazareth. Het vroegste bestaan van deze schuilkerk is zeer onduidelijk en aanleiding tot veel verkeerde informatie. Reliwiki meldt dat de statie pas in 1672 van start ging omdat uit dat jaar het eerste doopboek is gevonden. Dat de schuilkerk als lokaliteit al van rond 1650 stamde, vertellen ze ook. Die eerste jaren werd de kerk bediend door jezuïeten, maar de vicaris van de Hollandse Zending stak daar in 1681 een stokje voor en verbond de bediening aan die van het Vredesduifje in de Kerkstraat.

Op de tekening hierboven de huizen in de Kalverstraat waar de kerk achter stond. Het middelste huis in nr.56 dat er vandaag nog steeds staat, zij het met een verbouwde onderpui. Links daarvan nr.58, de huidige toegang tot de kerk.

*Boven: Kalverstraat 62-50 v.l.n.r. met achter 54-58 schuilkerk De Papegaai
Rechts: Drie bouwfases in een plattegrond; fase III levert de bestaande kerk op*

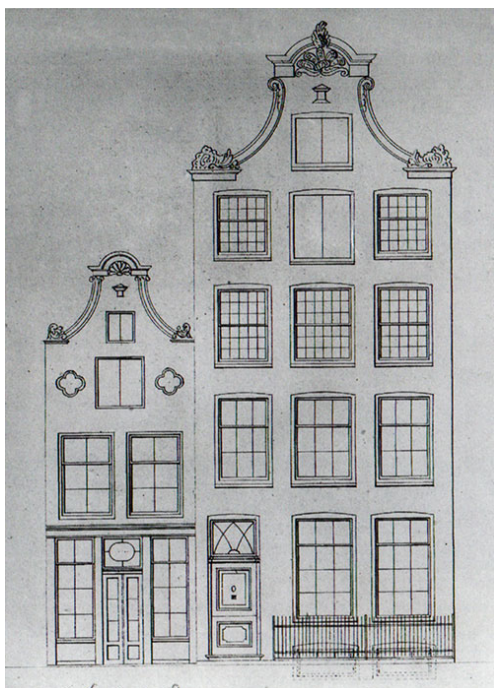
In de Kalverstraat was het huis 'waar de Hoywagen in de gevel staat'. Er hing ook een kompas uit, naar de eigenaar Dirc Compas die pastoor Willem Willemart toestemming gaf in zijn huis diensten te organiseren. Het juiste jaartal zal altijd een vraag blijven en varieert van 1650 tot 1672. Willemart bediende ook het Vredesduifje tot 1681, het jaar dat hij zich tot De Papegaai beperkte. Of Willemart iets met vogels had en naast een duif ook iets met papegaaien had, ook dat weten we niet. Bekend is dat de kerk in de Kalverstraat gewijd was aan Sint Jozef (van Nazareth). In de 18de eeuw werd De Papegaai de bijkerk van de Fransche Kerk aan de NZ Voorburgwal (p.18). Toen die in 1912 gesloopt werd nam De Papegaai de diensten over en werden eveneens de patroonheiligen H.H. Petrus en Paulus van de Fransche Kerk overgenomen.

Rond 1710 werd achter de huizen Kalverstraat 56-58 een kerkgebouw neergezet met een pastorie aan de NZ Voorburgwal waar ook

de toegang tot de kerk kwam via de Kerksteeg, die op alle buurtkaarten nog als vrijliggende steeg tussen de nrs. 293 en 307 ligt maar nu door een grotere pastorie op nr. 293-295 afgedekt wordt. Net als we bij de Franche Kerk zagen, maakte Jacob de Wit ook voor deze kerk zijn 'witjes' waar stads-chroniqueur Jan Wagenaar over bericht. De kerk, volledig ingebouwd door de bebouwing aan Kalverstraat en NZ Voorburgwal, zocht het in de hoogte en had twee galerijen boven elkaar.

Omdat er geen afbeeldingen van de eerste kerk achter de Kalverstraat te vinden zijn, op de vorige pagina een plattegrond van de huidige kerk met daarin aangegeven de plaats en afmeting van de eerste kerk. De bouwcampagne van fase III duurde overigens tot 1911, toen eindelijk de ingang naar de Kalverstraat 58 verhuisde.

De financiële constructie van deze staatsie was bijzonder. In 1698 kon de toenmalige pastoor de kerk van de huiseigenaar kopen maar door gebrek aan geld liet hij dat door het RK Oude-Armen Comptoir doen, die dus tevens eigenaar van de er achter gebouwde kerk werd. Nu deed zich de situatie voor dat het kerkbestuur huur betaalde voor de door de parochianen betaalde eigen kerk en dat de pastoor huur moest betalen voor het bewonen van de pastorie. Dat ging lang goed maar werd een probleem toen de kerk bouwvallig werd en veel reparatie nodig had. In 1846 besliste het kerkbestuur dat er een nieuw kerkgebouw moest komen, maar het RK OAC wilde dat niet. In arren moede betaalde men f 24.000 om weer eigenaar te worden

Boven: Het schip van De Papegaai, met galerij, gezien naar het koor
Links: Kalverstraat 58, op de tekening links, werd in 1908 afgebroken en in 1909-'11 vervangen door de gotische gevel die we vandaag nog kunnen zien

van de bouwval teneinde die te kunnen afbreken. Koning Willem II moest er nog aan te pas komen om te voorkomen dat de kerk ook nog overdrachtsbelasting moest betalen. Dat lukte maar ten dele!

Door de centrale ligging in de binnenstad werd de kerk druk bezocht en het mag verbazen dat de status altijd die van een onbeduidend kerkje is geweest. Dat veranderde in 1848 toen de nieuwbouw begon. Als architect werd meester-timmerman annex bouwkundig tekenaar annex vastgoed-makelaar Gerrit Moele aangetrokken. Die bouwde een drie-beukige basiliek in Willem II-gotiek die denigrerend 'stukadoorsgotiek' wordt genoemd. Dat neemt niet weg dat de kerk vandaag een rijksmonument is. Er kwam nu slechts een enkele galerij (zie p.32). De constructie is uiterst licht gehouden, met houten gewelven die bepleisterd zijn als ware het stenen gewelven met zware ribben. Ook in de rest van de constructie is veel hout gebruikt om gewicht te besparen. De kerk neemt de hele breedte van de percelen 54-56-58 in beslag. De betreffende delen van die percelen moesten wel eerst in eigendom verkregen worden. Ook aan de NZ Voorburgwal diende nog een pand gekocht te worden.

Omdat de kerk nog steeds volledig ingebouwd staat, noemen welwillende auteurs het nog steeds een schuilkerk. Voor ons voldoet ze echter niet meer aan die betiteling; het is een volwassen kerk met een ongewone entree.

Rechts: De pastorie die in 1914 aan de Nieuwezijds Voorburgwal 293/295 werd gebouwd. Op 295 nog steeds de nu afsluitbare gang naar de kerk op de plek van de vroegere Kerksteeg

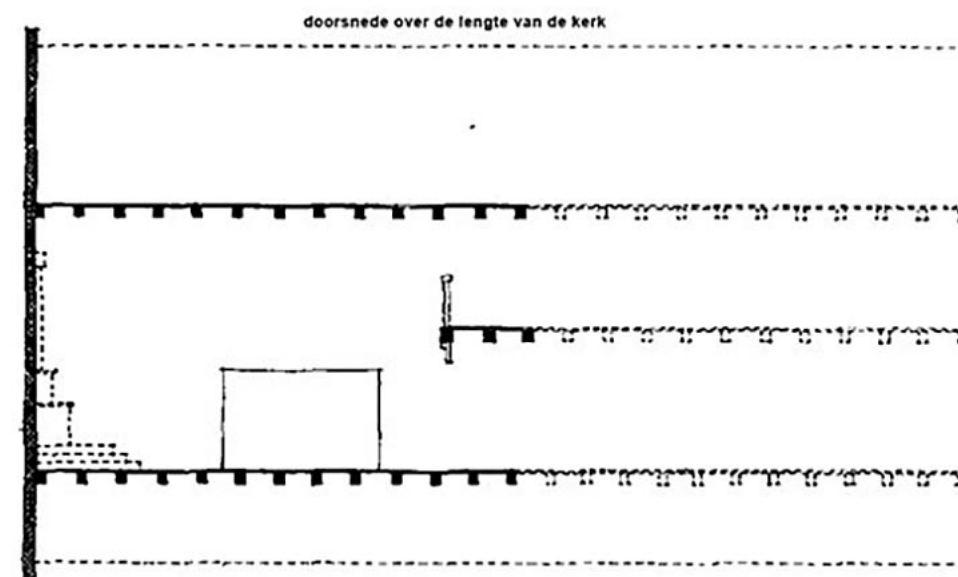
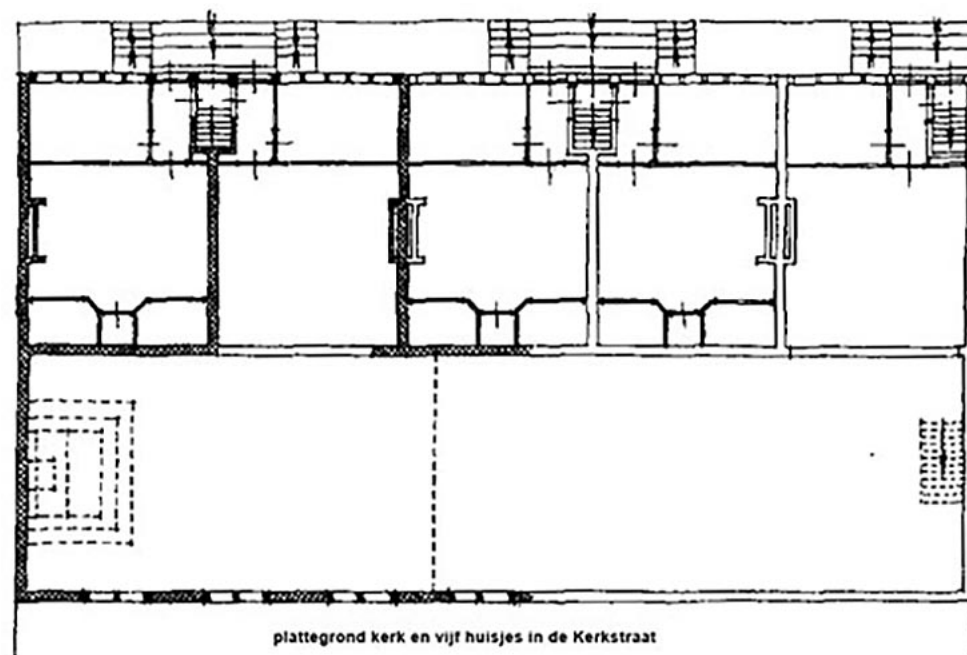

Het Vredesduifje / De Duif, gewijd aan de H. Willibrordus.

Deze schuilkerk begon als 't Vredesduifje in de Kerkstraat en werd volwassen als De Duif of 't Duifje aan de Prinsengracht tegenover het Amstelveld. Het was een initiatief van één enkele man die de noodzaak zag van een plaats van samenkomst voor zijn geloofsge-noten in de nieuwe stadsuitbreiding. Dat was meester-timmerman Gijsbert Pietersz die in 1667 twee erven aan de Keizersgracht bij de (Nieuwe) Spiegelstraat kocht en daar drie huizen op bouwde: nrs.598-600-602. In 1671 nam hij in de Kerkstraat de correspon-derende erven achter deze huizen aan de Keizersgracht van de oor-spronkelijke koper over. Ook aan de Kerkstraat kwamen huisjes en ten koste van de tuinen ervan, bouwde hij een grote loods die als schuilkerk gedacht was (zie plattegrond rechts). Een der vijf huisjes die in de Kerkstraat kwamen, werd de toegang tot de kerk en een

Boven: Herbouw (1796) van 't Vredesduifje aan de Prinsengracht

der huizen aan de Keizersgracht (598) verhuurde hij aan pastoor Willem Willemart, dezelfde die we zojuist bij De Papegaai tegenkwamen en die de kerk zou bedienen. Dit mogen wij als de geboorte van de schuilkerk beschouwen.

De Vrede van Nijmegen maakte in 1678 een einde aan de oorlog met de belangrijkste vijand Frankrijk, dat sinds het Rampjaar 1672 de Republiek beoorloogde. Ons zegt dat niet zoveel meer maar destijds was die vrede belangrijker dan die van Münster in 1648. Aangenomen wordt dat dit de basis is voor de bijnaam van de schuilkerk: het Vredesduifje.

Gijsbert Pietersz intussen had zich met al zijn welwillendheid zozeer in de nesten gewerkt dat hij, om een faillissement te ontlopen het hele complex tussen Keizersgracht en Kerkstraat moest verkopen. Willemart raakte zijn gratis woonhuis kwijt en dat was het moment dat hij zich op De Papegaai terugtrok: 1681 dus. De panden met een directe verbinding met de kerk werden gekocht door de familie Mensing, waarvan Philip Mensing de nieuwe pastoor van 't Vredesduifje werd. De familie wist zelfs een nieuw pand in de Kerkstraat te kopen die het mogelijk maakte een tweede uitgang

Rechtsboven:

Nieuwbouw 1796 Prinsengracht

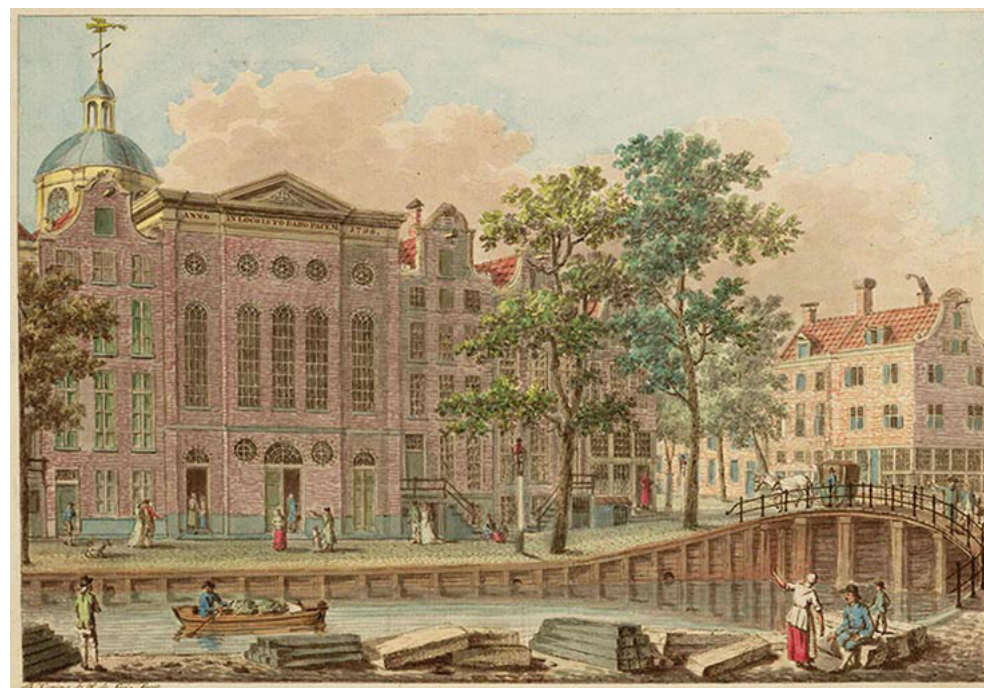
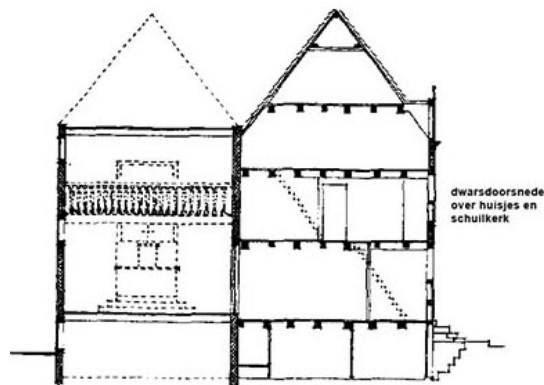
Rechts:

Dwarsdoorsnede van de schuilkerk
't Vredesduifje achter vijf huisjes in
de Kerkstraat (kerkgebouw links)

Vorige pagina rechts:

Plattegrond en langsdoorsnede van
't Vredesduifje in de Kerkstraat

Dit zijn reconstructies uit 1959 door
Henk Zandkuijl, bron Amsteloda-
mum Mb1959 p.12

c.q. vluchtweg voor de kerk te maken. Onder Mensing bloeide de kerk op. De vijf huisjes op twee stads-erven van in totaal 15 meter breed waren onder een gemeenschappelijk zadeldak verenigd en ze hadden een gemeenschappelijke muur met de kerk.

Een strijd met het stadsbestuur, die ook hier een Jansenistische pastoor wilde zien, besliste de eigenaresse Maria Geertruy Mensing in haar voordeel door de kerk tien jaar gesloten te houden. Dat speelde toen haar broer in 1707 overleed en een nieuwe pastoor gezocht werd. Na die tien jaar kwam er toch weer een Roomsgezinde pastoor.

We pakken de draad pas in 1795 weer op, het begin van de Bataafse Republiek en het begin van de emancipatie van alle kerkgenootschappen die door de dominantie van de Gereformeerden in het gedrang waren gekomen. De toenmalige pastoor van 't Vredesduifje,

Andreas Offerman, vroeg vergunning om een nieuwe kerk te mogen bouwen die hij per omgaande van de nieuwe machthebbers kreeg. Waar en wanneer hij maar wilde!

De volgende stap was het bijeenbrengen van geld om het ook waar te maken en dat werd een moeizaam traject omdat becijferd was dat daar f55.000 voor nodig zou zijn. De gemeente bracht f4.500 bij elkaar en Offerman

strikte een rijke dame die f14.000 doneerde. Offerman kocht aan de Prinsengracht het erf van de afgebrande suikerraffinaderij Het Fortuyn en liet de bouw starten. Het werd door het geldgebrek een zeer eenvoudige kerk, nauwelijks beter dan de schuilkerk, maar nu wel pontificaal aan een hoofdgracht. De kerkzaal was op de verdieping, boven de pastorie. De bouw was slecht. De lantaarn – of liever koepel die voor licht in de kerk moest zorgen – lekte bijna vanaf dag één en werd uiteindelijk verwijderd. Zelfs het aantal gemeenteleden daalde, tot in 1853 de bisschoppelijke hiërarchie hersteld werd.

Links: De Duif die in 1858 werd opgeleverd en er vandaag nog steeds staat

Met de nieuwbouw van de grotere en solidere kerk De Duif ter vervanging van de gebrekkige voorganger op dezelfde plek moeten we afscheid nemen. Dit was zeker geen schuilkerk meer en zelfs de voorganger mocht eigenlijk die naam niet dragen. De toenmalige pastoor Gerard Kok, die de bouwpastoor van De Duif werd, veranderde de naam Vredesduifje in De Duif (ook wel 't Duifje) en ook de patroonheilige wijzigde. De architect was Theo Molkenboer en in 1857 werd de kerk aanbesteed en in 1858 werd ze ingewijd als de Sint Willibrordus binnen de Veste. Voor de Amsterdammer werd – of liever bleef – het 't Duifje of De Duif.

Het was vooral de protestantse kerkenraad die de overheid aanzette tot vervolgen en beboeten van katholieke samenkomsten, waar zowel de eigenaar van het pand als de aanwezige gelovigen beboet werden en waarbij alle voorwerpen die de mis dienden in beslag werden genomen. Op Sacramentsdag 1641 viel de Amsterdamse schout binnen bij twee missen waar meer dan vijfhonderd gelovigen aanwezig waren. Dat leverde hem de enorme som van 6.200 gulden aan boetes op. De eerste inval vond plaats in de schuilkerk De Boom, waar pater Laurentius met ongeveer 500 katholieken de mis vierde. Alle aanwezigen werden beboet en alle bezittingen werden verbeurd verklaard. Later die dag werd ook de mis in een schuilkerk op de Fluwe-len Burgwal van pater Van Teylingen door de schout verstoord, waarbij eveneens boetes werden opgelegd.

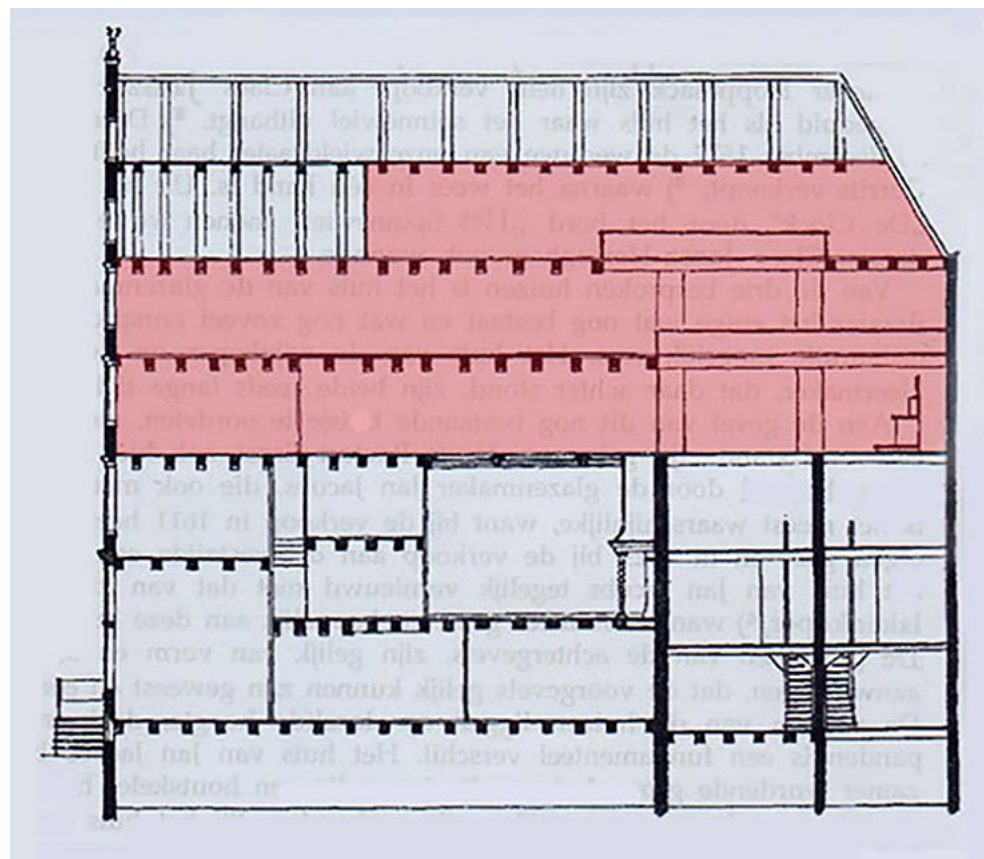

Het Hart (Hert), 't Haentje, Sint Nicolaas binnen de Veste, Ons' Lieve Heer op Solder.

De koopman van Duitse origine, Johannes Cornelisz (Jan) Hartman, handelend in kousen in de Barndesteeg, bouwde in 1661 aan de Oudezijds Voorburgwal, hoek Heintje Hoekssteeg een nieuw huis waarvan de drie bovenste verdiepingen een kerkzaal vormden. Die had Hartman bestemd voor zijn zoon Cornelis, die een priesteropleiding volgde. Op de klassieke manier waren de vloeren van de bovenste twee lagen gedeeltelijk weg gelaten en vormden zo een galerij. Een zolderkerk dus. In afwachting van de wijding van zijn zoon werd die kerk vanaf 1663 bediend door de Gentenaar Petrus Parmentier, een populaire Augustijner priester die sinds 1656 een kerkje op de Zeedijk bediende.

Boven: Basis voor schuilkerk Het Hart is het woon-/pakhuis op de OZ Voorburgwal
Rechts: Reconstructie van het bouwvolume met de kerkruimte rood gemarkeerd

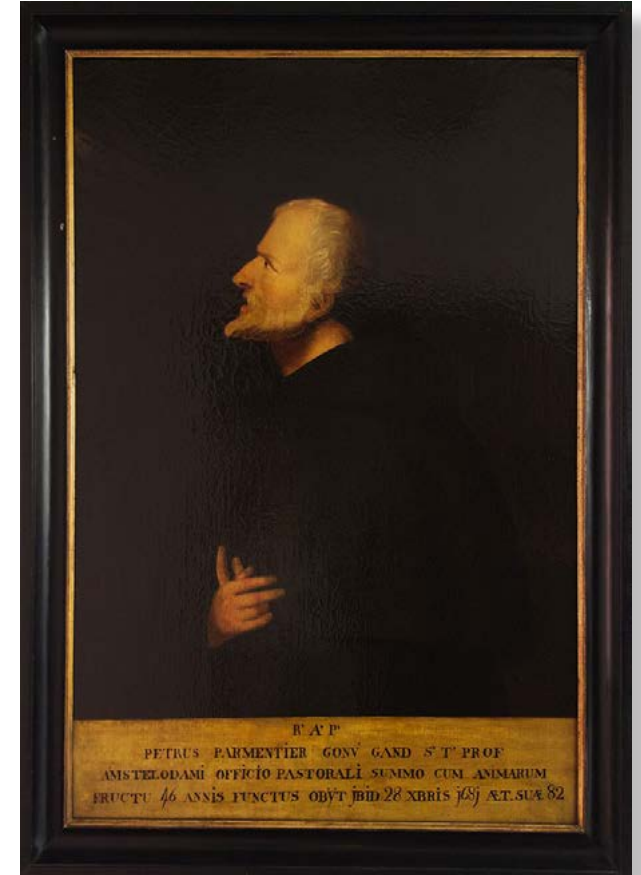
Op de reconstructie van het huis (onder) door R. Meischke is de kerkzaal rood gemarkeerd. Aan de Voorburgwal was het woonhuis van Hartman. Erachter, met eigen ingangen aan de Heintje Hoekssteeg twee kleine huisjes die Hartman gelijk gekocht had en waar hij zijn nieuwbouw overheen liet bouwen. Ook de kerk had een ingang in de steeg van waar een spiltrap door het woonhuis naar de eerste kerkvloer voerde. Een van de beide huisjes verhuurde Hartman aan priester Parmentier. Hij legde in een aanhangsel aan zijn testament vast dat de kerk

onvervreemdbaar eigendom van zijn zoon bleef, ook als de rest verkocht zou worden. Tien jaar later, bij zijn overlijden in 1671, bleek dat de weduwe het huis moest verkopen wegens geldnood. Bij executie werden de benedenverdieping en achterhuizen los van de kerkverdiepingen verkocht en de kerk bleef in huur aan Parmentier. Het vastgoed kwam echter in handen van de protestant Jan Reynst die de toegang tot de kerk blokkeerde en Parmentier de huur van zijn woning opzegde. Deze verhuisde naar een woning van Jacob van Loon op de Oudezijds

Achterburgwal en stichtte later De Star, zoals we hierboven zagen. De zolderkerk aan de Voorburgwal bleef jaren ongebruikt, tot ze in 1675 verhuurd werd aan pastoor Willem Schoen uit Zaandam, die daar om onduidelijke redenen weggestuurd was. Hij bediende de kerk en woonde ook in het complex. Door de onmogelijke combinatie met de calvinistische hoofdbewoner, het gehorige gebouw waardoor het tot buiten de kerk dui-

Boven: Portret van Petrus Parmentier (Amstelkring)

Links: Oudezijds Voorburgwal 40, hoek Heintje Hoekssteeg, eind 19de eeuw. Geen hijsbalk aan de voorgevel maar aan de zijgevel (SAA)

delijk was dat hier 'papen' kerken en het gevaar van invallen door de schout kwamen er maar weinig mensen naar de kerk. Na Schoen's dood in 1684 kwam Laurentius van Schaick als opvolger. Het bleef kwakkelen totdat pastoor Ludovicus Reyniers in 1723 de bediening overnam. Hij bracht de loop er weer in en niet veel later was de kerk te klein geworden. In 1739 zag Reyniers kans om voor $\pm f30.000$ het hele complex te kopen. Hij ging zelf de grote woning aan de burgwal bewonen. Het jaar erop begon hij een verbouwing van de kerk. De spiltrap werd vervangen door een ruimer trappenhuis, er kwam een nieuw barok altaar (Jacob de Wit schilderde er een stuk 'De doop in de Jordaan' voor) en de galerijen werden verruimd rond grotere openingen in de vloer, zodat de gelovigen meer zicht hadden op wat beneden gebeurde. De foto rechts geeft een beeld van het resultaat van die verbouwing.

Het is uit deze tijd dat er sprake is van de wijding van de kerk aan de patroonheilige van de Amsterdamse katholieken: Sint Nicolaas. Omdat er direct buiten

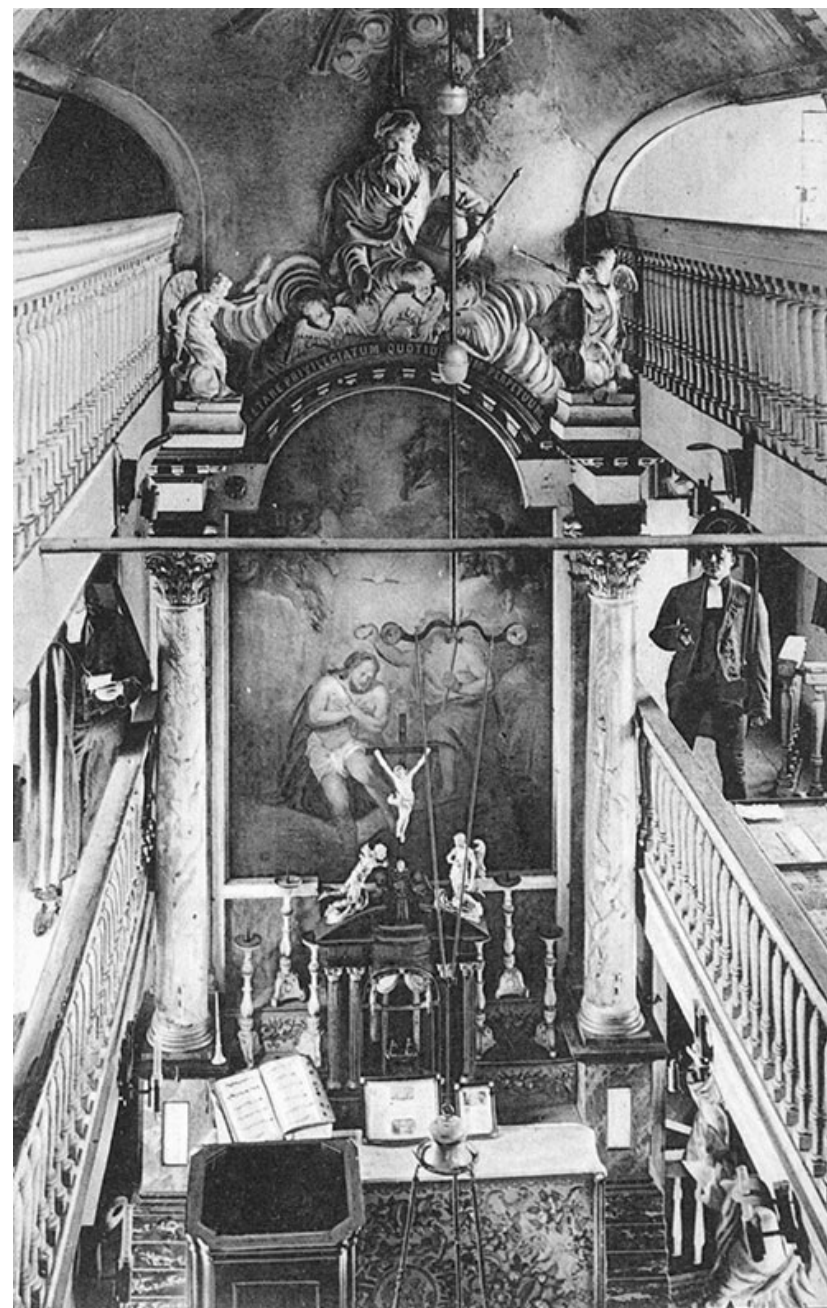

Amsterdam al een nieuwe Sint Nicolaas-kerk (De Liefde) was verrezen werd de toevoeging 'binnen-' en 'buiten de veste' gehanteerd.

De kerk werd de parochiekerk voor de Oude Zijde en werd nu zó druk bezocht dat Reyniers omzag naar een grotere locatie. Hij kocht de leegstaande brouwerij van burgemeester Brouwer, het huis Vredenburg aan de overkant van de

Links: Opengewerkt model van het huis met de schuilkerk en woning pastoor, nu museumuitstalling (Amstelkring)

Rechts: Kerkzaal met galerijen met de eerste opstelling van het museum ± 1920 (SAA)

Links: Toegang tot ruimte achter het altaar (SAA)

Onder: Recente foto van de kerkzaal, gezien naar het altaar (Amstelkring)

O.Z.Voorburgwal. Hij ging er van uit dat hij van het stadsbestuur deze locatie zou mogen ombouwen tot kerk, maar kwam van een koude kermis thuis. Reyniers moest het pand weer zien te verkopen.

Pastoor Reyniers diende zijn kerk ongeveer een halve eeuw en maakte haar tot de belangrijkste kerk van de stad. Na zijn dood werden in 1776 kerk en de rest van huizen, zolders en kelders voor f 15.900 verkocht aan pastoor Michel van Wijngaarden die er tot zijn dood in 1783 bleef werken en wonen.

Hierboven lazen wij dat een grote kerk als De Pool bijkerk van deze Sint Nicolaas werd. Dat onderstreept nog eens het belang van deze kerk. Na de emancipatie van de katholieken in 1795, overgenomen door het Koninkrijk der Nederlanden in 1815, bloeide het roomse leven als

Rechts: De nieuwgebouwde Sint Nicolaaskerk aan de Prins Hendrikkade ±1888 (SAA)

nooit tevoren. In 1860 liet het kerkbestuur het oog vallen op een plek aan de Oude Teertuinen die van morsige werkplek tot een der mooiste kaden van de stad evolueerde, met een magnifiek uitzicht over het IJ. Hier moest de nieuwe Sint Nicolaas komen.

In 1863 werd het eerste huis aan de Oude Teertuinen gekocht en totdat er een voldoende groot grondstuk bijeengebracht was, sneuvelden nog diverse huizen tussen kade en Oudezijds Kolk, waaronder menig huis uit de vroegste geschiedenis van de stad. Architect Adrianus Cyriacus Bleijs kreeg de opdracht een ontwerp te maken. In 1884 werd de bouw aanbesteed maar er was maar één gegadigde komen opdagen: aannemer Hendriks uit Oss. Hij zou de kerk bouwen voor f283.900. In maart 1885 waren de fundamenteën gereed en kon de eerste steen gelegd worden. In februari 1887 werd het gebouw ingewijd door bisschop Snickers.

Er was toen rond de bouwplek heel veel gebeurd. De Oude Teertuinen werden in 1879 omgedoopt in Prins Hendrikkade. In het IJ werden de Stationseilanden geplempt en vanaf 1881 werd gebouwd aan het Centraal Station dat in 1889 gereed zou komen. De keuze van het kerkbestuur bleek een goede geweest te zijn.

In 1887 werd de voormalige kerk aan de Voorburgwal verkocht en in 1888 opende daarin een museum, het latere Amstelkring. Die nam de volkse bijnaam van de kerk “Ons’ Lieve Heer op Solder” over, een bijnaam die reeds in de 17de eeuw in de volksmond was ontstaan. De kerkruimte is op zich bewaard gebleven maar de inrichting is museaal en uit vele afgedankte kerken bijeengebracht.

De Toren / 't Torentje, Singel, gewijd aan H. Thomas van Aquino. Toen in 1622 de eerste Dominicanen een gemeente binnen Amsterdam vestigden in het Stadhuis van Hoorn schijnt de dominicaanse hulppater Antonius de Hunis elders huizen gehuurd te hebben om af en toe gelovigen bij elkaar te laten komen voor heimelijke diensten, bijvoorbeeld als het Stadhuis van Hoorn weer eens belaagd werd. Onder anderen wordt een huis aan de Leliegracht genoemd en een huis aan het Singel, het derde huis bezuiden de Bergstraat. Op dat laatste adres werden vanaf 1644 regelmatig diensten gehouden, maar pas in 1674 valt met zekerheid te zeggen dat dit dagelijks gebeurde, met een inwonend priester Alexander de Keyser. De kerk was piepklein, in feite een kamer achter de woning van

Boven: Op dit prentje staat het huis waar de huiskamerkerk in ondergebracht was als derde van rechts

Rechts: Voordat er gesloopt ging worden legde Gerrit Postma in 1840 de gevel nog even vast (SAA)

de priester, en kon niet alle gelovigen bevatten. Daarom was een kelder onder de kerkruimte ingericht om de rest van de bezoekers plaats te bieden. Dat waren geen populaire plaatsen, want de ruimte was bedompt en vochtig en het enige contact met de dienst boven was door een getralied luik in de vloer, vlak voor het altaar. Het lijkt er op dat de bediening van het kerkje niet uitsluitend door dominicanen geschiedde, want in 1720 kocht het Stadhuis van Hoorn via stroman Jan den Bergh de locatie en zette pater Petrus van den Brande in 't Torentje, dat bijkerk werd voor de hoofdkerk aan de Nieuwezijds Achterburgwal. Hij liet het onmiddellijk verbouwen opdat men het zonder de

kelderruimte kon stellen. Er werd gezorgd voor meer versiering van de kerkruimte. Het houten altaar werd 'gemarmerd' en verguld, erop kwam een verguld tabernakel en zilveren kandelaars. Tussen de gemarmerde kolommen van het altaar hing een schilderij van het Pinkstergebeuren (uitstorting van de Heilige Geest) door ene Engelbert. Ook als bijkerk van Het Stadhuis van Hoorn was 't Torentje populair; tal van aan-

zienlijke stadgenoten gaven de voorkeur aan 't Torentje. Dat was in 1840 aanleiding tot plannen de kerk sterk uit te breiden. Daar toe werd in 1848 een deel van het huizenbezit van de opgeheven doopsgezinde kerk van de Waterlanders gekocht. Met het belendende huis de Pellicaen naast 't Torentje kreeg die meer breedte ter beschikking en er werd een nieuwe gevel voor gebouwd die een uitstraling van een echte kerk had. Bouwpastoor was Albertus Jansen, het ontwerp was van architect Robertus van Zoelen. Er gaan stemmen op dat dit katholieke kerkje pas door deze aankoop aan zijn naam 'De Toren' kwam, omdat de doopsgezinde kerk aangeduid werd als 'Bij de Toren' en de katholieke als staande "over

Boven: Interieur van 't Torentje, gezien naar het altaar (SAA)

Links: In 1850 was dit het resultaat van de bouwcampagne. U herkent het poortje van het prentje op de vorige pagina (SAA)

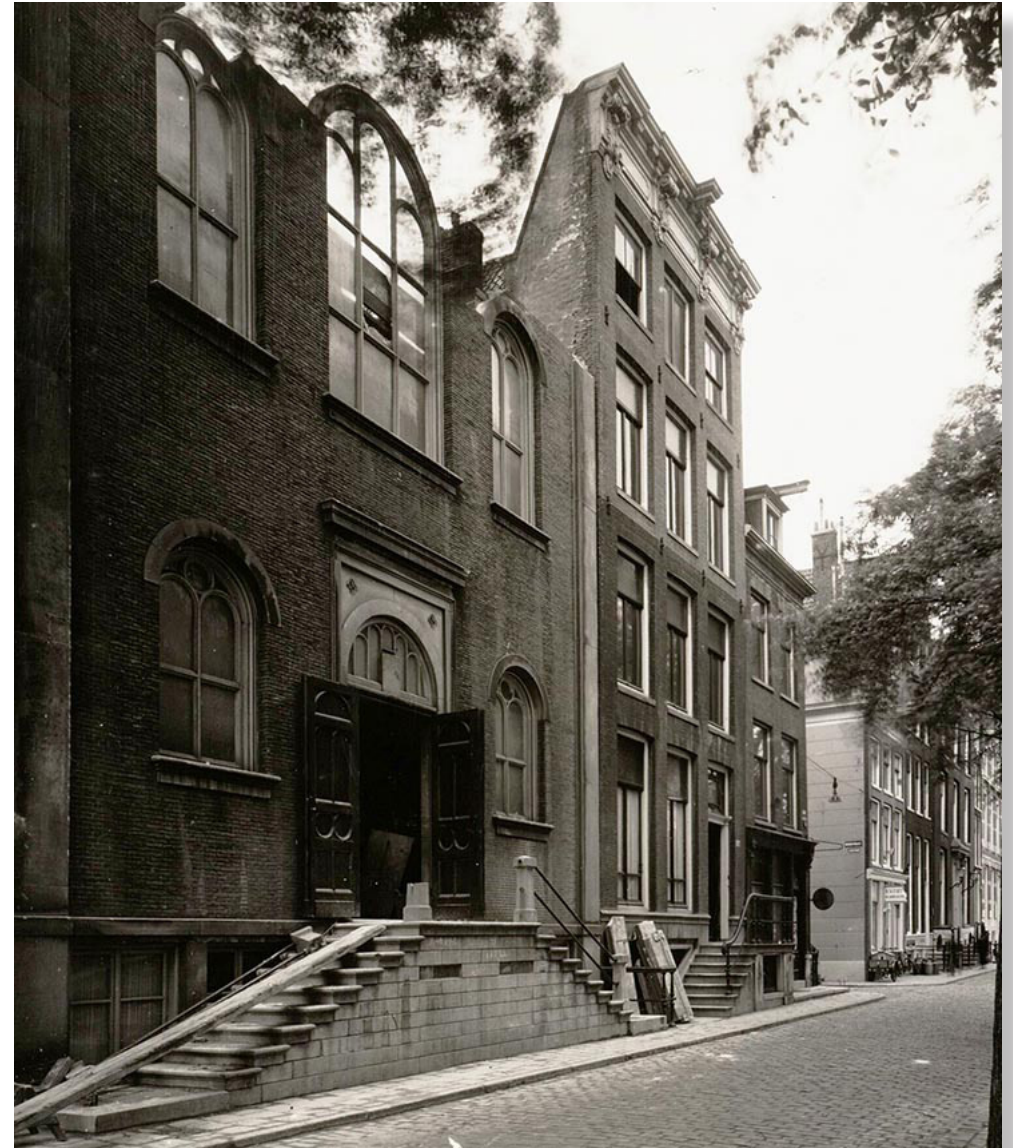

de Jan Rooden Poorts Tooren”, ook door Jan Wagenaar. In 1859 werd Het Stadhuys van Hoorn parochiekerk en 't Torentje opnieuw bijkerk. De pastorie bood voortaan onderdak – onder andere in de voornoemde kelders – aan dominicanen die elders in de stad werkzaam waren. Onder hen pastoor Lambertus Perquin die in 1925 aan de wieg van de KRO stond.

In 1937 werden kerk en pastorie afgebroken en vervangen door een nieuwbouw die ook de vrijgekomen ruimte van de doopsgezinde kerk omvatte. Lees verder onder ‘Waterlanders’.

Links: De naamgever voor zowel de katholieke 't Torentje als de doopsgezinde Bijde Toren was de Jan Rodenpoortstoren die in 1829 is gesloopt (SAA)

Onder: In 1937 werd 't Torentje afgebroken, waarvan deze foto werd gemaakt (SAA)

De orde der Jezuiten was binnen de Rooms-Katholieke Kerk een buitenbeentje... en dat hebben ze geweten!

Deze Parijse orde was een typisch verschijnsel van de Renaissance. Ze rekende af met de slaafse geloofsbeleving der Middeleeuwen en de gelovigen aanzette tot studie van het Evangelie en van de

wetenschap. Ze schopten nog meer heilige huisjes omver, zoals de Mariaverering. Jezus was het middelpunt van het Evangelie en niemand anders. Dat alles was voor Rome vloeken in de kerk, en niet alleen figuurlijk. De Jezuiten zijn door Rome dan ook door de eeuwen heen bijna net zo fanatiek bestreden als de Protestanten. Deze regels als inleiding tot de paar kerken in Amsterdam die gesticht werden door Jezuiten, de Societas Jesu of Gemeenschap van Jezus.

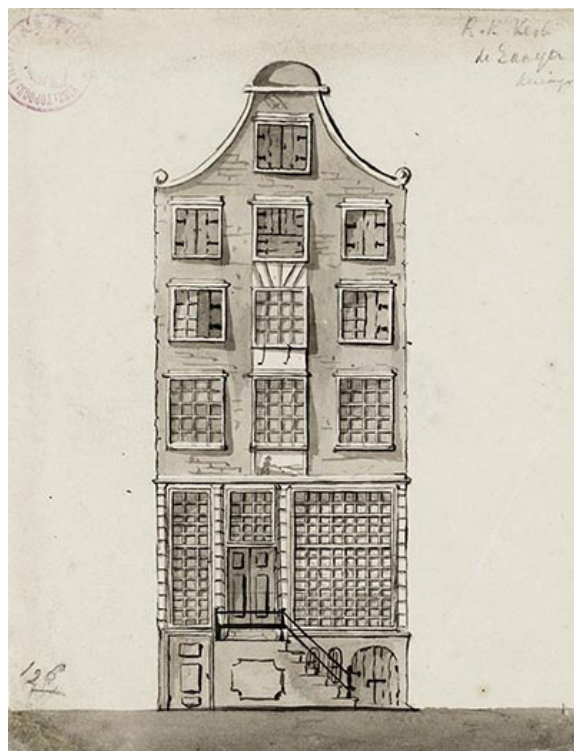

De Zaaier, Keizersgracht, gewijd aan de H. Ignatius van Loyola.

In 1592 trokken twee jezuïeten-paters, afkomstig uit de Lage Landen, van Parijs naar de Republiek om deel te nemen aan de Hollandse Zending, Cornelis Duijst en Willem de Leeuw. Zij legden in 1606 de basis voor de jezuïetenkerken in Amsterdam en de rest van Nederland. De stichter van De Zaaier echter was Henricus van Alckemade die een voormalig pakhuis aan de Keizersgracht om liet bouwen tot kerk. Op 18 mei 1663 werd de kerk, gewijd aan Sint Ignatius van Loyola, geopend.

Het zolderkerkje was piepklein en werd bereikt door een trap van 32 treden te beklimmen. Het werd van begin af als De Saijer aangeduid, mogelijk doordat ze aan de Saaijersgang stond maar zeker weten dat de gang niet naar de kerk is genoemd, doen we niet. Door de ligging in het noorden van de grachtengordel werd het meteen een parochiekerk en met de Jordaan in de buurt ook al snel veel te klein. Van Alckemade was niet snel uit 't veld geslagen en huurde een naburige mouterij die hij eveneens liet ombouwen. Deze mouterij stond aan de Brouwersgracht of had daar een uitgang en stond gewoon aan de Keizersgracht. Alweer geen zekerheid. De capaciteit was op-

eens enorm; er werd door tijdgenoten beweerd dat er wel 2000 mensen plaats konden vinden. Van Alckemade koos per gelegenheid de locatie, de kleine kerk voor huwelijken en begrafenissen, de grote voor de zondagse dienst.

Die tweedeling had zo zijn voordelen toen de calvinisten de kerk in de gaten kregen en in 1669 bij het stadsbestuur om een verbod vroegen. Dat werd als gebruikelijk genegeerd of halfslachtig doorgevoerd maar dat de kerk dat jaar toch sloot kwam uit de 'moederkerk' in de figuur van vicaris Van Neercassel van het bisdom Utrecht. In de inleiding vertelden we al van de moeizame positie van de jezuïeten in de RK-kerk.

Het kleine kerkje werd gesloten maar in de mouterij ging het gewoon verder. Van Neercassel werd als vicaris opgevolgd door Petrus Codde, die mogelijk nog fanatieker op jezuïeten en Augustijnen joeg. Codde was zelfs in de RK-kerk berucht door zijn jacht op elke priester of pater die niet in de pas liep. Zo erg dat hij vanuit Rome tot de orde geroepen moest worden en tenslotte in 1702 werd ontslagen. Hij zette zijn veldtocht gewoon via andere kanalen voort en om de rust te herstellen onder de RK-inwoners verordonneerde de Staten van Holland in 1708 de sluiting van alle jezuïetenkerken in de provincie. De paus in Rome gaf de genadeklap door in 1773 de hele orde op te heffen. Zowel De Zaaier als de hierna te behandelen Krijtberg bleven nagenoeg de hele 18de eeuw gesloten maar zie het wonder... de gelovi-

Boven: Het woonhuis op de Keizersgracht waar in 1663 schuilkerk De Zaaier werd ingewijd

Rechts: Het interieur van De Zaaier na de verbouwing van 1837

gen bleven be-
diend worden...
door ex-jezuïe-
ten. In 1814 werd
de Sociëteit van
Jezus weer her-
steld en dat was
ook het sein om
aan een nieuw
gebouw te den-
ken. Er werden
belendende pan-
den gekocht en
in 1837 kon een
nieuwe Zaaier
geopend worden.

Eigenlijk is het verhaal over de schuilkerk hiermee afgerond; dit was een vol-
waardige kerk. Ze heeft tot 1929 dienst gedaan en toen werd aan de Rozen-
gracht alweer een nieuwe Zaaier ingewijd die we zeker geen schuilkerk kun-
nen noemen.

Het gebouw aan de Keizersgracht werd verkocht aan Levert die er opslag van
maakte. De toren, balustrade en timpaan werden gesloopt; het was weer een
pakhuis. In 1949 volgde een tweede verbouwing door Bootz, nog steeds als
pakhuis.

De Zijdeworm/De Krijtberg, gewijd aan H. Franciscus Xaverius. In de proloog (p.2-4) schreven we over een prille schuilkerk in de Kalverstraat waar in 't Frans geprekeet werd. Dat was De Zijdeworm waarvan we de naam kennen en een gedetailleerde beschrijving door Alberdingk Thijm, maar niet waar ze stond. De toegang was door een vrij brede winkel in zijden stoffen, via de opkamer naar de verdieping. De passage in het boek van Alberdingk Thijm verhaalt van een inval door de schout in die schuilkerk. Waarom juist deze kerk op de korrel werd genomen, blijkt als we horen dat ze bediend werd door jezuïeten.

De calvinisten stuurden de overheid juist naar schuilkerken waar orde-paters bedienden, zoals hier de jezuïeten. Maar ook de augus-

*Boven: Ingang van De Krijtberg aan de kant van de Herengracht via de Bokkegang
Rechts: Deze afbeelding van het oorspronkelijke huis De Crytbergh danken we aan een speciaal geïllustreerde uitgave van Wagenaars stadskroniek*

tijnen (regulieren) en de dominicanen waren de gebeten hond. De intellectuele jezuïetenorde vormde niet alleen voor de gereformeerden een grote bedreiging maar ook voor de moederkerk in Rome. De schuilkerk in de Kalverstraat werd bediend door Petrus Laurents-zoon. Die kreeg van de voortdurende overvallen zozeer genoeg dat hij in 1654 uitweek naar een inpandige ruimte achter de bebouwing aan het Singel, de Herengracht en de Katersteeg, de tegenwoordige Beulingstraat. Hij betrok aan het Singel, tegenover de Oude Lutherse Kerk, het huis De Crijtbergh en liet daar een achterhuis bouwen dat geheel schuil ging achter de huizenrij en daarin werd de kerk ingericht. Die kreeg drie in- c.q. uitgangen; behalve via het Singel ook een in de Katersteeg en via de Bokkegang tussen de nummers 423 en 425 aan de Herengracht. Het poortje voor die gang staat op het prentje linksboven.

De Zijdeworm in de Kalverstraat zou naast De Krijtberg open blijven tot de algehele sluiting van de jezuïetenkerken in 1708.

De Krijtberg, zoals de schuilkerk naar de gevelsteen in het huis ging heten, raakte in een stroomversnelling door de gedwongen sluiting

Rechts: De in 1835 gebouwde pastorie, links van de doorgang naar de kerk, staat er vandaag nog net zo bij (zie foto p.47) (krijtberg.nl)

Onder: Deze tekening van Adriaan de Lelie is gedateerd 1788 en geeft de situatie na de verbouwing van 1677 weer (SAA)

van de jezuïetenkerk De Zaaier. De Krijtberg, gewijd aan de H. Franciscus Xaverius, moest die gelovigen van de Zaaier opnemen en werd al snel te klein. In 1677 werd de kerk herbouwd en van die situatie is een tekening door Adriaan de Lelie bewaard (links).

Frappant is dat niet beide jezuïetenkerken tegelijk gesloten werden. Men wilde of durfde daar schijnbaar toch niet aan!

Opnieuw was de eigenlijke kerk op de eerste verdieping van het pand. Er was slechts hoogte genoeg voor een enkele galerij maar daardoor bleef een lichtlijst vrij waardoor de kerk erg licht was (zie afbeelding links). Wat bij deze vroege weergave van de kerk opvalt is het gebrek aan meubilair. Kerkbanken voor de gelovigen zijn een vinding van de vroege 19de eeuw, daarvoor stond men, knielde men of huurde een taboeret.

In 1835 werd de kerk vergroot en het huis De Krijtberg en het er-

naast staande koetshuis afgebroken en vervangen door een pastorie die tevens de toegang tot de vernieuwde kerk werd. Kerk en pastorie huisden onder één doorlopend dak. De kerk werd voor 't eerst in haar bestaan geconsecreerd door een bisschop. De pastorie staat tot op heden overeind.

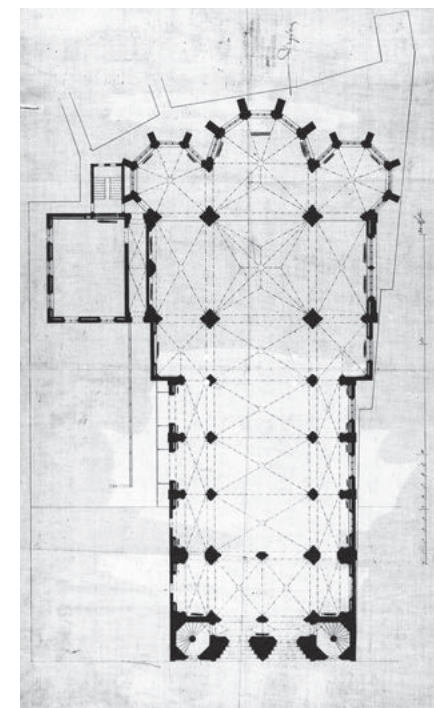
Een beetje kerkgeschiedenis: De Krijtberg was van 1708 tot 1814 gesloten en alle jezuïeten uit de stad en provincie verbannen. Alleen in Rusland bleef de orde bestaan. De zorg voor de parochianen werd toevertrouwd aan de franciscaner

paters van 't Boompje. In 1773 hief paus Clemens XIV de orde zelfs op en bestonden er theoretisch geen jezuïeten meer. In 1787 kwam de jezuïet Adam Beckers (afb.) heimelijk van Brussel naar Amsterdam en slijmde zich met groot elan in bij de stedelijke overheid en trachtte de bediening van de leegstaande kerk naar zich toe te trekken. De deken liet zich niet bedotten en wist de benoeming van deze ex-jezuïet ongedaan te maken. Beckers lag echter zo goed in de stad dat hij zich niet stoorde aan de schorsing en in De Krijtberg bleef. In het zelfde jaar 1787 vielen de Pruisen Amsterdam binnen en draaiden alle progressie die de Patriotten hadden bereikt terug. Ook met hen kon Beckers prima door één deur zodat hij stevig in het zadel kwam te zitten. Nog voordat de paus de orde in 1814 weer toeliet, legden Beckers c.s.

Boven: Bouwfoto van de nieuwe Krijtberg uit 1883
Links: Portret Adam Beckers (1744-1806) (krijtberg.nl)

in de Russische versie van de orde in 1803 de gelofte af en samen met hem zijn misdienaar Jan Philip Roothaan. In 1806 overleed Beckers. Roothaan maakte carrière in de moederkerk in Rome. Hij werd tevens de eerste overste van de Jezuïetenorde in Nederland. In De Krijtberg startten de diensten weer onder jezuïetenpaters, maar het bleek dat twee van deze grote kerken wat veel was. In 1857 werd De Zaaier de nieuwe parochiekerk en De Krijtberg hulpkerk; een degradatie zou je kunnen zeggen. Daardoor liet de toenmalige pastoor Andreas Consen zich niet uit het veld slaan; hij begon een campagne om De Krijtberg helemaal opnieuw op te bouwen. Omringende huizen moesten opgekocht worden om een veel grotere kerk mogelijk te maken. Pas in 1880 kon aan de piepjonge architect Alfred Tepe uit Utrecht opdracht gegeven worden om te beginnen met het ontwerp.

De bouw begon in 1881 met het koor en een deel van het schip achter de in gebruik blijvende schuilkerk. Toen dat gereed was verplaatsten de diensten zich naar dit stuk nieuwbouw en kon de schuilkerk afgebroken worden. In 1883 kwam ook de rest van de nieuwbouw gereed en werd de kerk gewijd door bisschop Bottemanne, nog steeds aan Franciscus Xaverius. De kerk is drie-beukig maar aan het Singel dermate smal dat de zijbeuken daar verworden zijn tot gangpaden, net breed genoeg voor processies.

Met de inwijding van deze nieuwbouw in 1883 sluiten we de geschiedenis van de schuilkerk De Krijtberg af.

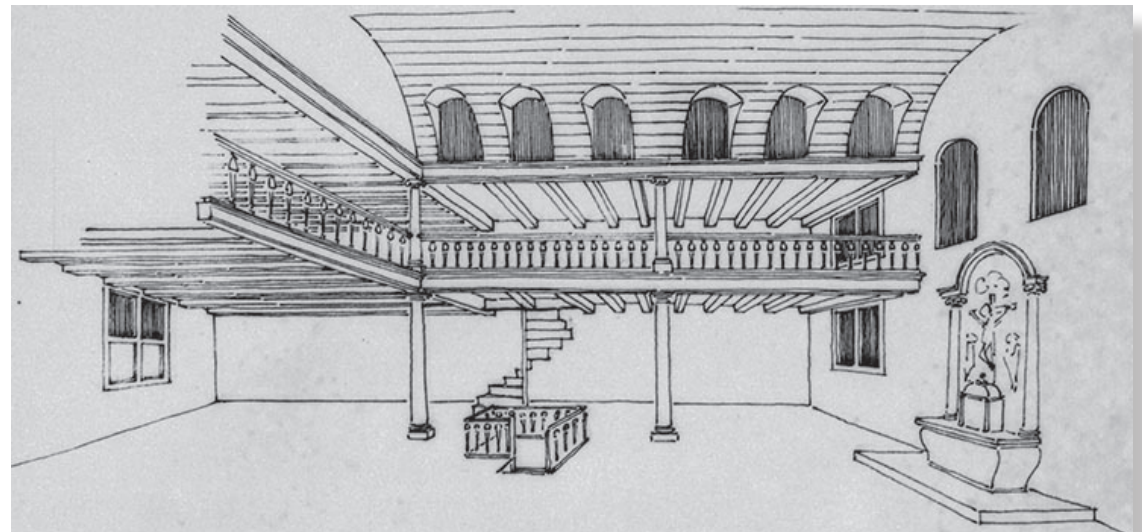
Boven: Beeldhouwwerk uit de oude schuilkerk dat een plaats kreeg in de nieuwe kerk (krijtberg.nl) en plattegrond van de nieuwe Krijtberg (SAA)

Links: Schilderij van Ignatius van Loyola en rechts van Franciscus Xaverius (SAA)

De Blauwe Bock, Raamgracht.

Een kerk die wel door jezuïeten bediend werd maar geheel door particulier initiatief was ontstaan, was de Blauwe Bock op de Raamgracht 6-8. Tot 1672 was dit het woonhuis annex ververij waar *De Blauwe Bock* uithing en waar vervolgens de schuilkerk zijn naam aan dankte. In 1672 kocht ene Maria Therese Tensini, wiens grootvader in Italië was geboren, de huizen voor f 15.650. De katholieke Tensini liet de panden verbouwen tot schuilkerk voor de paters jezuïeten. Waarschijnlijk verbouwde Philips Vingboons (ook katholiek) de panden; hij woonde aan de overkant. In 1673 was de schuilkerk klaar: een grote, hoge ruimte op de eerste en tweede verdieping van Raamgracht 6 en 8, met aan drie kanten een galerij, die aan de grachtkant was het breedst. De protestantse kerkenraad, extra alert op paters van deze orde van intellectuelen, klaagde in 1676 dat op de Raamgracht “*seer opentlijk met open deuren en vensteren met het geluyt van allerley musyck instrumenten*” afgodendienst werd gepleegd. De burgemeesters geboden daarop de katholieke leiders zich van dergelijke overlast te onthouden. Voortaan ramen en deuren dicht! Zoals hierboven al duidelijk gemaakt werd, sloot de kerk in 1709 zijn

Vorige: Raamgracht 6-8 nadat de huiskerk er al weer uit verdwenen was, met een reconstructie van het interieur (SAA)

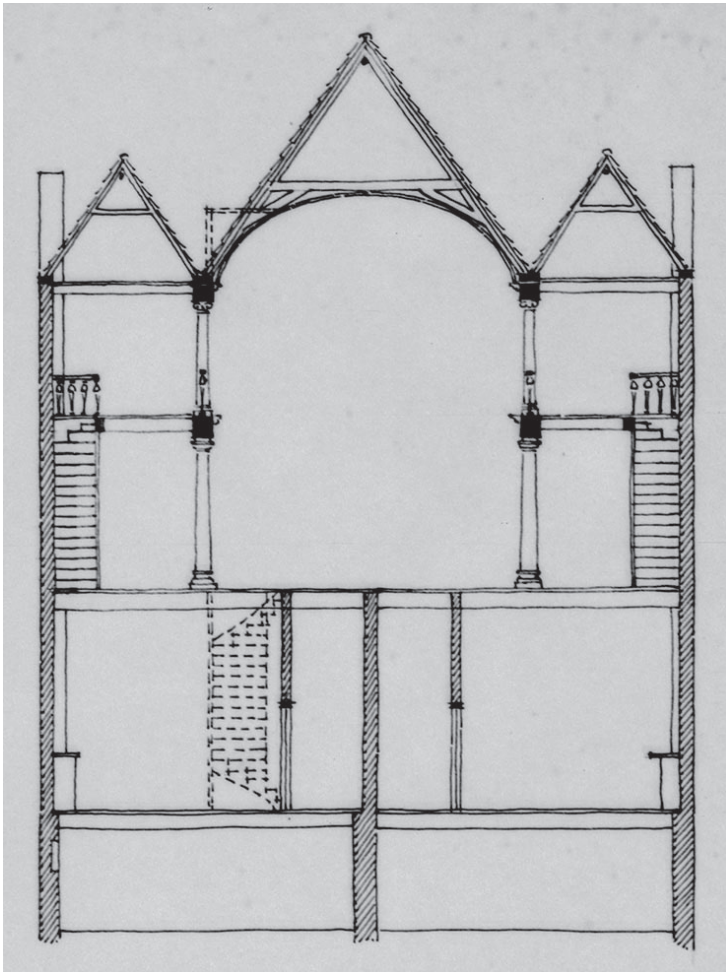
Onder: Dwarsdoorsnede; de kerk was op de eerste verdieping (SAA)

Rechts: De multifunctionele ruimte die een plaats vond in de gerenoveerde kerkruimte (SAA)

deuren toen de jezuiteten het preken verboden werd.

Het pand is daarna in twee woonhuizen verdeeld en kwam er een muur dwars door de kerkruimte. Tijdens een restauratie in 1962-

'63 zijn alle verbouwingen en wijzigingen van 1709 en daarna ongedaan gemaakt en is de kerkruimte hersteld. Niet dat er diensten georganiseerd worden; het is een multifunctionele ruimte geworden die apart verhuurd wordt.

De kerk aan de Raamgracht betekent het slot van de opsomming van katholieke schuilkerken. Nu volgen nog een aantal kleine kerkjes en huiskerken, waar die aan de Raamgracht er eigenlijk ook al één van is. Het gaat meestal om kerken die niet gesloten werden toen de eerste gebruiker naar een groter onderkomen verhuisde, maar overgenomen werden door een kleinere gemeenschap. U zult zien dat dit vaak oud-katholieken waren, een richting in het katholicisme die de centrale macht van Rome en de paus over alle katholieken in de wereld ontkenden en nog andere dogma's overboord gooiden. Denk aan de pauselijke onfeilbaarheid, de onbevleete ontvangenis, enzovoort.

Lees wat [Wikipedia](#) verder over hen zegt.

Boven: Na de verbouwing kwam de doorgang naar de kerk van nr.134 in het midden
Rechts: In rood de inpandige kerk achter Brouwersgracht 134

HH Johannes en Willibrordus, Brouwersgracht 132.

Een katholieke kerk in een inpandig gebouw (achter nr.134; de voormalige gang naar de kerk is in de nieuwbouw vervangen door een dubbele deur in het midden).

Voor 't eerst was er iets over deze

kerk te lezen toen in 1664 Justus Moedersohn hier priester was. De kerk bestond toen echter al een onbekend aantal jaren en was door dezelfde Moedersohn gesticht. Dat weten we van Jan Wagenaar die ook meldt dat de gemeente aanvankelijk talrijk was maar dat in 1757 afscheid genomen moest worden van een der beide priesters die de kerk bedienden. De kerk had slechts één galerij.

Reliwiki weet te melden dat de kerk in 1830 herbouwd is en dat ze er vandaag nog staat, maar in gebruik is bij een bedrijf. Reliwiki maakt ook melding van een hardnekkig gerucht dat de bijnaam van de kerk De Posthoorn zou zijn, die wij toch aan de overkant van de Brouwersgracht weten, met een ingang tussen de nummers 83-85 en 89. Verder wordt gemeld dat de kerk tot 1953 in gebruik was als oud-katholieke kerk. In 1880 werd hier nog een Bätz-orgel uit Utrecht geplaatst.

Drie Bonte Kraayen, Bonte Kraayengang/Prins Hendrikkade.

Wagenaar wijst ons ook op het bestaan van de schuilkerk Drie Bonte Kraayen aan de Oude Teertuinen, gewijd aan de Heilige Odulphus. De naam is afgeleid van de Bonte Kraayengang tussen de nummers Prins Hendrikkade 62 en 64. Of de kerk in de gang was of aan de Oude Teertuinen stond weten we niet, wel dat de kerkruimte op

de verdieping was. De (Bonte) Kraayengang is verder bekend van het oudste (stenen) huis van Amsterdam dat hier tot 1909 stond en waarvan de voor-gevel nu een ander huis siert. De gang is nu verdwenen onder het hotel-geweld van het Barbizon of hoe het hotel vandaag ook heet.

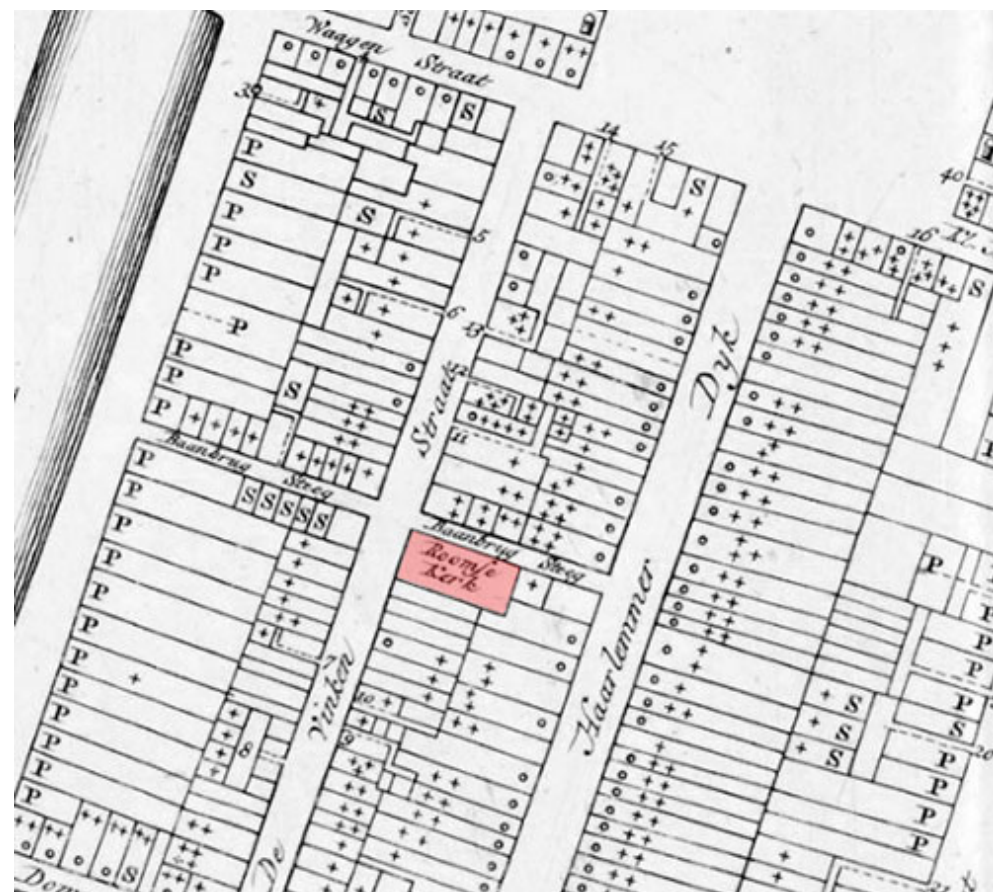
Dit kerkje kwam in 1706 in handen van priester Jacob Krys (ets links) die zich in 1723 achter het schisma (Oude Cle-

resij) schaarde, dat de Jansenisten veroorzaakten. Ook deze kerk was op het laatst in gebruik als Oud-Katholieke kerk. Verder is bekend dat het pandje in gotische stijl door een storm in 1837 zó zwaar beschadigd raakte dat het afgebroken moest worden. Het orgel werd toen verkocht aan een protestantse kerk in Ravenswaay.

Boven: Jacob Krys, priester van de Drie Bonte Kraayen

Rechts: Locatie van de schuilkerk in de Vinkenstraat, hoek Baanbrugsteeg

Alweer gestuurd door Jan Wagenaar maar sindsdien meerdere keren bevestigd gevonden, is een katholieke schuilkerk in de **Vinkenstraat**. Het gaat om het dubbelpand 160-162 op de hoek van de Baanbrugsteeg (zie kaartje hieronder). Het gaat om een schuilkerk die in 1658 gebouwd werd in opdracht van de rooms-katholieke stadgenoot Andries Ramp. De gereformeerde kerkenraad had toen nog zoveel invloed op het stadhuis dat de bouw werd stilgelegd en alle paapse beelden en ornamenten werden verwijderd. Enige tijd later werd de kerk toch voltooid, gewijd en in gebruik genomen.

Iemand heeft ooit beweerd en velen hebben het hem nageschreven, dat dit de oudste schuilkerk van Amsterdam was. Hierboven heeft u diverse vroegere jaartallen gelezen en het is zeker dat er al meteen in 1578 diensten werden georganiseerd in de stad.

De kerk was op de verdieping en had geen galerij. De kerk werd door een pastoor en een kapelaan bediend. In 1777 werd de kerk omgebouwd tot een hele serie woninkjes voor arme katholieken van dezelfde geloofsgemeente.

Voordat het complex gesloopt werd was de zijgevel nog origineel. Alle pogingen om een replica van de kerk terug te bouwen mislukten, ondanks dat het pand een tijdje eigendom van Diogenes was.

De Pauw, Keizersstraat.

In de Keizersstraat, ongeveer waar nu de nieuwbouw op nr.29 staat, stond een huis 'waar De Pauw boven de deur staat'. Daarin was een R.K. schuilkerk ondergebracht waar u hieronder het interieur van kunt zien. Vooral de preekstoel werd geroemd, met fraai beeldbouwwerk met

bij de trap een levensgroot beeld van Mozes met de stenen tafelen. Elk mogelijke restant van het kerkgebouw is verloren gegaan door de sloop voor de metro-aanleg. Bijzonder is dat in deze – toen al Oud-Katholieke – kerk Joannes Stiphout als pastoor optrad, terwijl hij tevens OK-bisschop van Haarlem was.

De Ooyevaar, Barndesteeg.

Het valt op dat de telg van de rijke familie Krysz, Jacob, die tevens priester van de Drie Bonte Kraayen was, met minstens drie van de hier genoemde Jansenisten-kerken te maken had. De hieronder genoemde herberg De Ooyevaar werd door de familie gekocht en ter

Boven: De burgerwijkkaart nr.12 toont precies waar De Pauw stond (SAA)
Links: Interieur van schuilkerk De Pauw (SAA)

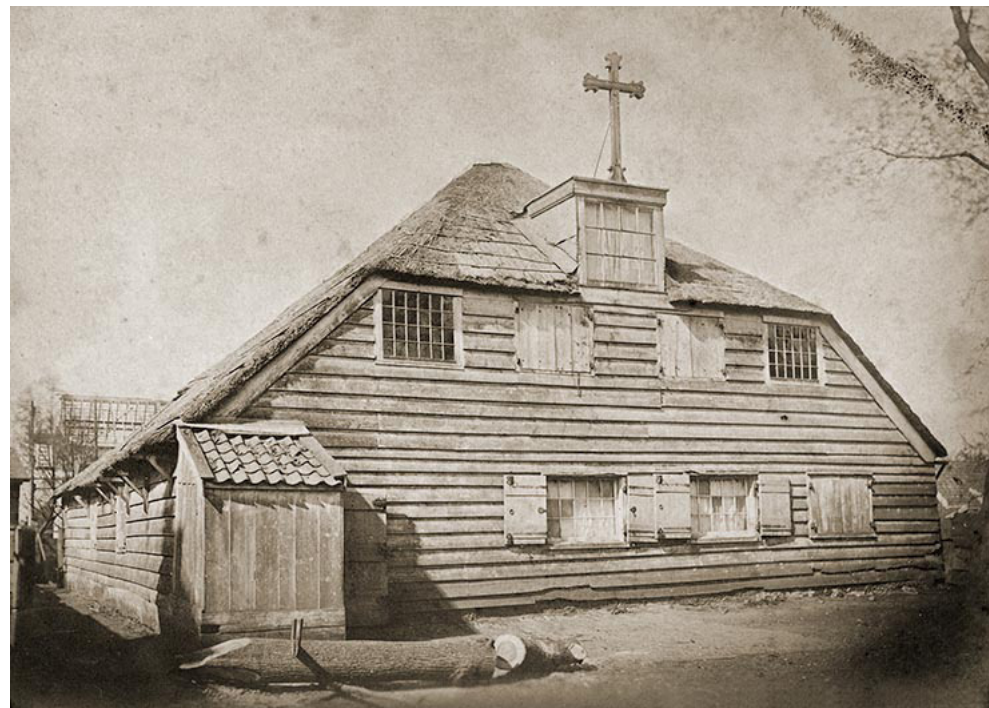
beschikking gesteld om in een kerk te veranderen.

In de Barndesteeg 4 was een herberg De Ooyevaer die even ná 1705 plaats maakte voor een RK-schuilkerk die net als enkele hiervoor genoemde kerken in handen van de Jansenisten kwam. De bijnaam van de kerk bleef De Ooyevaer. Deze kerk heeft tot in de 19de eeuw gefunctioneerd en werd de vergaarbak voor steeds meer opgeheven gemeenten der Oud-Katholieken.

H. Willibrordus, Rustenburgerpad/Nieuwer-Amstel.

Ver buiten de Singelgracht stond een schuurkerk die als de voorloper van de H. Willibrordus buiten de Veste gezien kan worden. Deze schuurkerk met rieten dak en het uiterlijk van een turfschuur was eveneens gewijd aan Willibrordus en voor dat deel van Nieuwer-Amstel

ook parochiekerk. De patroonheilige was dezelfde als van schuilkerk 't Duifje, vandaar de betiteling binnen en buiten de veste. Het was de opvolger van een vroegere versie van de kerk aan het Kuiperspad. De oudste vermelding in het doopboek is van 1661. De schuurkerk aan het Rustenburgerpad stamt van rond 1705 en lag achter de tuin van buitenplaats Amstelrust aan de Amstel; dat leverde de kerk de bijnaam 'Achter de Pauwentuin' op. De laatste pastoor die daar preekte was pastoor Dekens, die zijn schapjes elke zondag tot royale gaven in de collectebus opriep, zodat hij eindelijk een nieuwe kerk kon bouwen en dan een van steen. Het schuur-uiteerlijk was voor een kerk wel erg rustiek, maar het interieur moet heel acceptabel geweest zijn. Toen de gemoederen wat bekoeld waren, verscheen er zelfs een kruis op de schuur.

Boven: Interieur van schuilkerk De Ooyevaer in de Barndesteeg (SAA)
Rechts: Exterieur van de H. Willibrordus aan het Rustenburgerpad (SAA)

De nieuwe kerk, die Dekens niet meer zou meemaken, werd ontworpen door Pierre Cuypers en had de allure van een grootstedse kathedraal. Dat betekende voor de armlastige parochie meteen het voortijdige einde van de kerk; ze werd niet geheel afgebouwd en vertoonde zoveel gebreken dat ze in 1971 afgebroken moest worden.

Sint Nicolaas / De Liefde

Als we de Willibrordus buiten de Veste noemen, kunnen we ook niet om de Sint Nicolaas buiten de Veste heen. Beter bekend als de RK-kerk De Liefde, eveneens in Nieuwer-Amstel gelegen maar nu binnen de jurisdictie van Amsterdam. De kerk was te vinden waar

nu het Bilderdijkpark is. Van groter belang was de bijbehorende begraafplaats De Liefde, die al langer bestaond en naamgever van de kerk is geworden. De Begraafplaats is uiteindelijk in 1893 vervangen door Sint Barbara aan de Spaarndammerdijk en toen werd er op De Liefde weliswaar niet meer begraven maar de graven bleven uit piëteit nog jaren onaangeroerd. Nu is daarover het Bilderdijkpark aangelegd. De R.K. kerk De Liefde werd in 1786 gewijd (aan de H. Nicolaas van Myra) naast de reeds bestaande begraafplaats. In 1885 werd een nieuwe kerk gewijd aan HH. Nicolaas en Barbara, naar ontwerp van Pierre Cuypers, maar bleef het oude kerkje als doopkapel in gebruik om pas in 1912 gesloopt te worden. Toen zijn ook de graven geruimd.

Dit is het slot van de opsomming van katholieke schuilkerken in Amsterdam. Over naar de andere geloofsrichtingen...

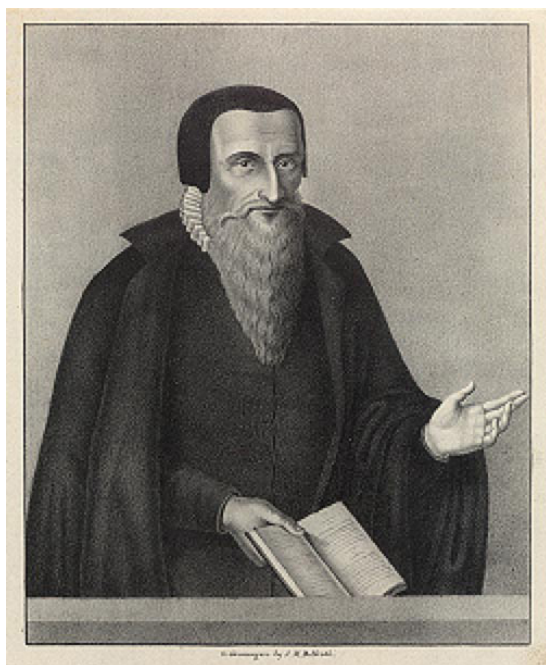
Boven: Het exterieur van De Liefde met rechts de omheinde begraafplaats die voor katholiek Amsterdam van grote betekenis was (SAA)

Links: Het interieur van De Liefde (SAA)

Doopsgezinde kerken

Anabaptisten, mennonieten of dopersen zijn protestanten die grote waarde hechten aan de volwassenendoop en dat ook alleen op vrijwillige basis. Ze zijn van oorsprong volgelingen van Menno Simons (1496-1561; portret rechts), de enige Nederlandse kerkhervormer die we gekend hebben en die in Noord-Nederland en Noord-Duitsland werkzaam was. Met het afwijzen van de kinderdoop keerden zij zich tegen elke andere protestantse stroming en kregen zij na 1578 grote problemen met de gereformeerde meerderheid. En dan te bedenken dat ze, afgescheiden van de Lutheranen, een oudere stroming waren dan de Calvinisten. In Amsterdam, dat als een magneet handelslieden en ondernemers aantrok, verzamelden zich enkele honderden doopsgezinden. Zij hadden het aanvankelijk moeilijk om van de 'faam' van de wederdopers los te komen, die in 1535 zoveel ophef hadden veroorzaakt met hun poging het stadhuis te bezetten (afbeelding rechts). Maar de stedelijke overheid herkende na de Alteratie snel de grote bijdrage die de doopsgezinden konden leveren aan de stedelijke economie. Daar dacht de gereformeerde kerk anders over!

De geschiedenis van de doopsgezinde kerk in Amsterdam is er een van ruzie, afscheiding en weer verenigen. Ze stak die van de Gere-

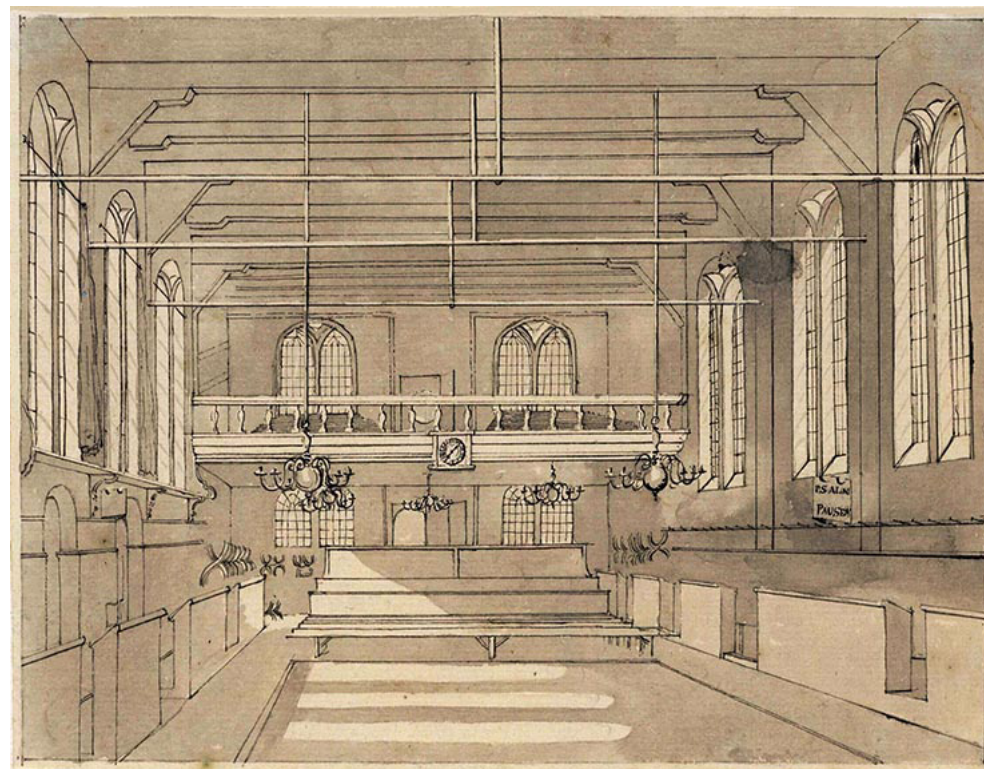

formeerde kerk naar de kroon als het om haarkloverij en ruzie om theologische kwesties ging. Zo snel ze met ruzie uiteen gingen, zo lang duurde het tot er weer één doopsgezinde gemeente ontstond. Bekend zijn de Vlamingen met een kerk Bij 't Lam en de Waterlanders die zich daarvan afscheidden en terugkeerden naar waar de Lammisten ooit begonnen, aan de Nieuwezijds Achterburgwal. We kennen nog kleinere groeperingen als de Hoogduitsen, de Friezen, de Oud-Vlamingen of Groningers dan wel Dantzigers waarvan de laatsten aan de Nieuwezijds Achterburgwal naast herberg De Zes Kruiken (bij de Lijnbaansteeg) een kerk hadden. De doopsgezinden zelf hebben het bij voorkeur over hun 'vermaning'.

Jonge of Zachte Friezen, Prinsenstraat.

Nu we toch in op de Nieuwezijds Achterburgwal ofwel Spuistraat zijn, bekijken we de Jonge, ook wel Zachte Friese Doopsgezinde Gemeente (er was ook een Oud-Friese gemeente, zie volgende pagina) die daar in 1606 het huis *In de Arcke Noë* kocht via stroman Albert Verspecht. Het huidige adres is Spuistraat 50, de gang naar de ingang van de inpandige kerk is er nog. Achter het huis werd een schuilkerk gebouwd waar de gemeente tot 1720 bleef. Van die kerk is weinig tot niets bekend maar iets meer van de volgende, eveneens

inpandige kerk achter het huis *De Kleine Zon* in de Prinsenstraat met twee uitgangen naar de Prinsengracht. Ook de naam verhuisde mee en werd nu als *Arke Noach* geschreven. Ze bleven hier tot 1752 toen de gemeente zich aansloot bij de Zonisten die op het Singel achter het huis *De Son* kerkten.

Boven: Het interieur van de vermaning der Jonge Friezen (SAA)
Links: Idem, nu gezien naar de preekstoel (SAA)

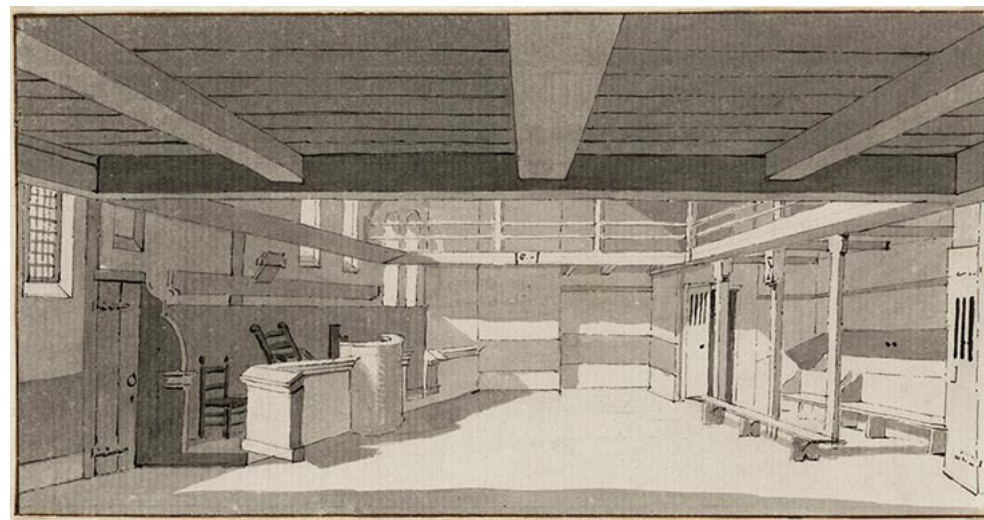

Oud-Frieze Gemeente of Jan Jacobsz Gezinden, Bloemstraat.

Zoals hierboven gezegd was er ook een Oud-Frieze Gemeente die in de Bloemstraat tussen beide dwarsstraten een kerk had. Dit was opnieuw een gevolg van een scheuring onder invloed van de strenge voorganger Jan Jacobsz. (1542-1612) en daarom ook als Harde Friezen of Jan Jacobszvolk aangeduid. Om de verwarring compleet te maken noemden zij hun kerk Arcke Noachs.

In 1621 werd de Oud-Friezen door het stadsbestuur aangezegd dat voor hun kerk gesloten huwelijken niet erkend werden en dat aldus getrouwde lidmaten voor Schepenen hun huwelijk alsnog moesten laten bekrachtigen (Keurboek I f267). Vreemd genoeg gold dit

schijnbaar niet voor de Jonge Friezen maar wel voor de Vlamingen en Waterlanders. Zoveel we van de kerk in de Bloemstraat 49-51 der orthodoxe afsplitsing, de Oud-Friezen of Harde Friezen kunnen zien, zo weinig weten we over de organisatie van hun Gemeente. De basis werd gelegd door Jan Jacobsz, een fanatieke prediker die een absolute scheiding tussen kerk en staat nastreefde. Zijn volgelingen weigerden niet alleen willekeurig welke eed af te leggen maar weigerden ook een doopboek aan te leggen. Dat kwam hen op een gespannen verhouding met de stedelijke overheden te staan. Dat was voor sommige aanhangers dan weer een reden om terug te keren naar de zachte of jonge Friezen om een minder stressvol bestaan te hebben. Na het overlijden van de opeenvolgende verbindende leraars en onenigheid over de opvolging door Pieter Bakker volgde in 1725 een uitstroom van aanhangers die door de paar overige Friese Gemeenten en de Vlamingen van Bij 't Lam liefdevol werden opgenomen. In 1728 volgden de laatste 16 lidmaten, waarmee een einde kwam aan de Jan Jacobsgezinden.

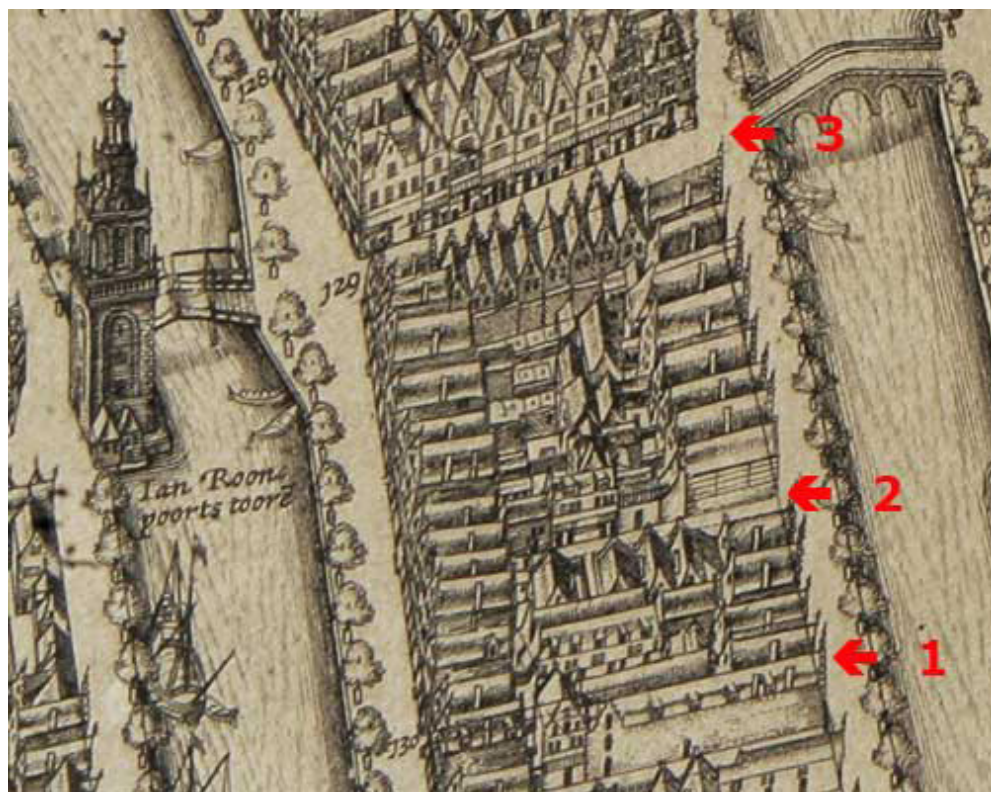

Boven: Exterieur van de vermaning der Oud-Friezen in de Bloemstraat (SAA)

Rechts: Idem het Interieur (SAA)

Waterlanders, Bij de Toren, Bergstraat / Herengracht.

De Waterlanders waren de oudste doopsgezinde gemeente in Amsterdam, al ver voor de Alteratie. Ze hadden ernstig te lijden onder het slechte imago door de acties van de Wederdopers in 1535 en wisten zich aanvankelijk moeilijk te distantieren van hen. Zij waren in de 16de eeuw talrijk aanwezig in de stad door de nauwe banden met het noorden van Holland boven het IJ. Zij kerkten tot 1604 in de Teerketelsteeg (nu Oude Nieuwstraat) in de 'kleine spijker', een pakhuis dus. In 1607 kocht de Gemeente een huis in de Bergstraat van waaruit - door steeds verdere aankopen - een inpandige kerk ontstond. In 1634 vijf huizen waaronder het huis De Pellicaan aan

het Singel. De kerk kreeg een ingang aan het Singel en een achteruitgang aan de Herengracht via het Smitssteegje tussen nrs. 139 en 141. Na een verbouwing aan de Herengracht werd het een gang onder Herengracht 143. Toen kwam er ook een zijuitgang naar de Bergstraat. Deze situatie is goed te herkennen op de kaart van Van Berckenrode uit 1625 (links). De kerk werd bekend als Bij de Toren. Eind 17de eeuw werd de kerk aanmerkelijk uitgebreid tot een grote vierkante ruimte zoals op de afbeelding op p.63 te zien is. Dat ging

Boven: De ingang van de kerk door een gang aan de Herengracht. Rechts de onopvallende ingang aan het Singel 158 naar de inpandige kerk (SAA)

Links: Fragment kaart Berckenrode uit 1625. In rood: 1 = Bergstraat, 2 = Smitssteegje en 3 = Oude Leliestraat. (SAA)

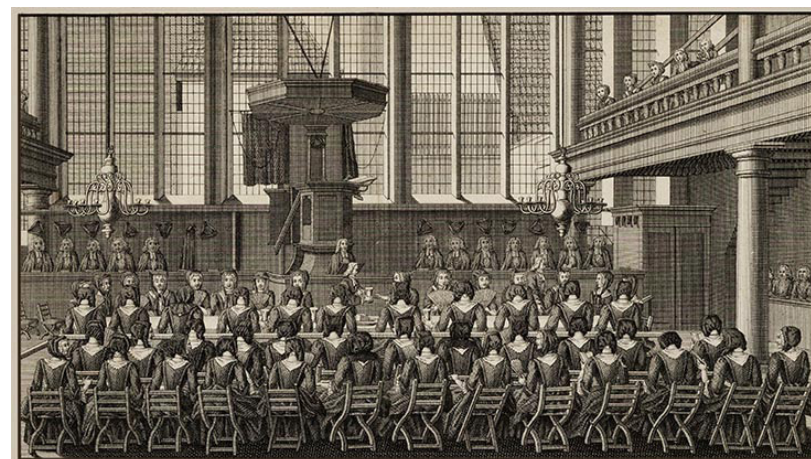
ten koste van het genoemde Smitssteegje en kwam de uitgang naast Herengracht 143.

De grootste doopsgezinde Gemeente, die der Vlamingen, besteedde veel energie aan pogingen de diverse doopsgezinde stromingen weer tot één hechte kerk aaneen te smeden. Constant gingen zij de dialoog aan met de splintergroeperingen teneinde ze over te halen weer in te voegen. Dat lukte met de Waterlanders in 1668, met dien verstande dat de Waterlanders bleven kerken in hun kerk Bij de Toren, maar de Gemeente

Boven: Interieur van de vermaning der Waterlanders na de verbouwing (SAA)
 Rechts: Massale avondmaalbediening in Bij de Toren (SAA)

heette nu *Bij 't Lam en de Toren*.

Door het afnemen van het aantal lidmaten der doopsgezinde Gemeenten (van 7% naar minder dan 3% der Amsterdamse bevolking) werd via een algemene vergadering in 1801 besloten dat de nog zelfstandig kerkende groeperingen verder in de Singelkerk (Bij 't Lam) bijeen zouden komen. De kerkgangers die Bij de Toren bijeenkwamen hadden daar moeite mee en traineerden de overgang tot 1812, toen eindelijk de locatie te koop werd gezet. Geïnteresseerd bleek de landelijke overheid – het waren de nadagen van de Franse overheersing – om er het Hoog-Gerechtshof te vestigen. De koop werd rondgemaakt maar voor de overdracht plaats kon vinden, kwam er in 1813 een einde aan de droom van Napoleon. Door de nieuwe regering van het Koninkrijk werd de koop nietig verklaard en de kerkenraad een schadevergoeding van f4000 betaald. In 1814 besloot de Verenigde Doopsgezind Gemeenten Amsterdam (VDGA) de kerk te slopen en de preekstoel en het orgel aan een doopsgezinde kerk in Leeuwarden te verkopen. In 1940 werd het grootste deel van de erven waar de kerk had gestaan en een groot aantal huizen in Bergstraat en aan het Singel gesloopt voor een archiefgebouw met stalling voor de Twentsche Bank. Die verkocht het pand – na de fusie met de NHM tot ABN – aan de gemeente Amsterdam, die er een depot van de Stadsreiniging vestigde.

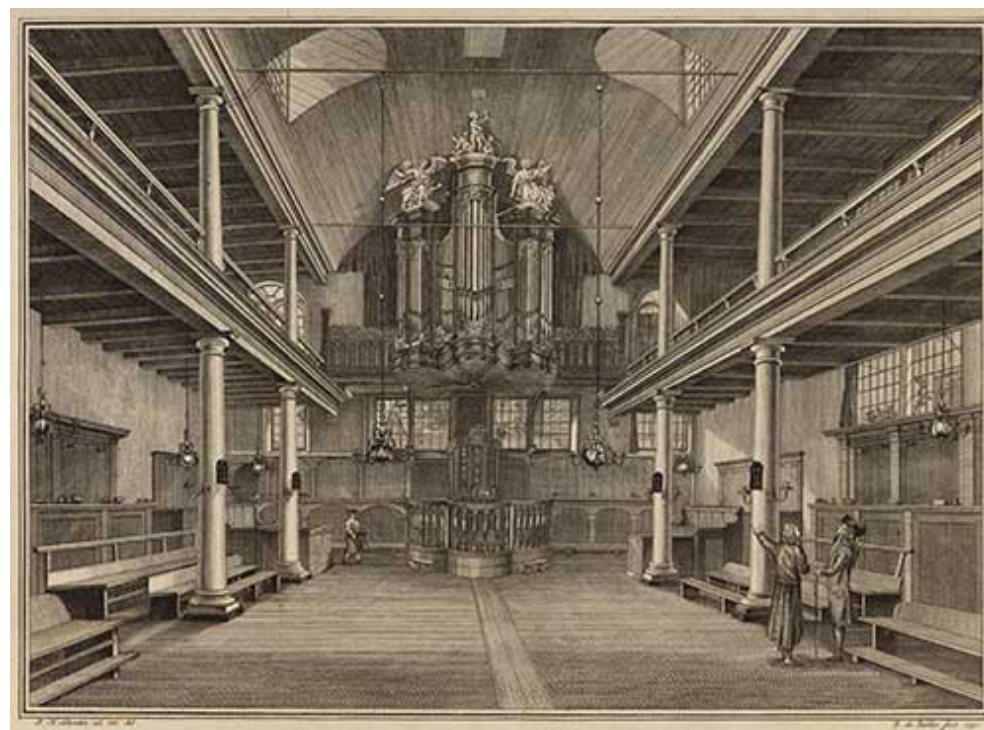
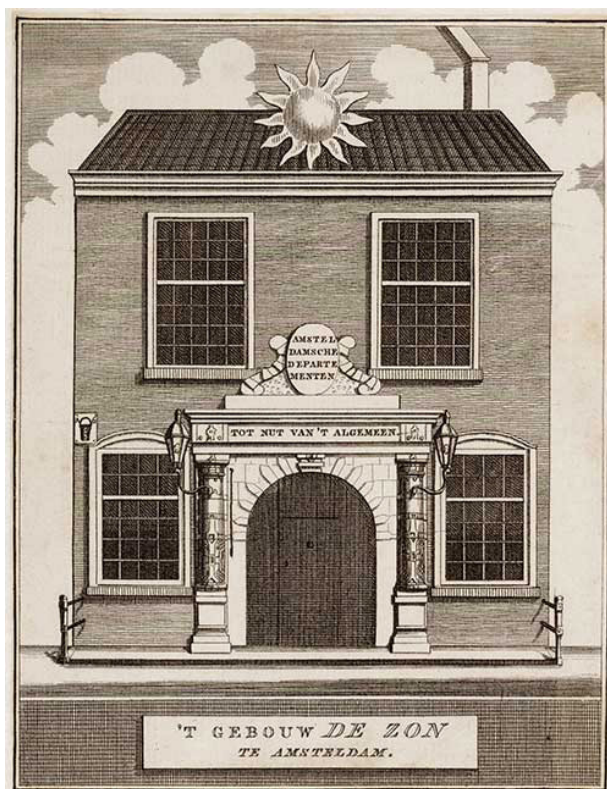

Zonisten, De Zon, Singel.

De doopsgezinde gemeente De Zon ontstond door een schisma in de gemeente der Vlamingen die Bij 't Lam kerkten, bekend geworden als de *Lammerenkrijg*. Een orthodoxe stroming van ongeveer 700 lidmaten stoorde zich aan de liberale opstelling van de leraren en besloot zich in 1664 af te scheiden. Als kerk namen ze voorlopig de oude locatie van de Vlamingen op de Nieuwezijds Achterburgwal weer in gebruik. Op 19 september 1664 liet men via een stroman het huis Singel 118 kopen en bouwde op de – door extra aankopen – ruime binnenplaats een vermaning. Het huis aan het Singel was bekend als het huis 'waar de zon op het dak staat'.

Na de 700 lidmaten volgden nog vele die zich beter bij de orthodoxe beginselen van De Zon thuis voelden, ook van andere kerken als de Friezen en Waterlanders.

U vraagt zich misschien af waarom wij eerst alle splintergroeperingen en afvallige gemeenten benoemen en dan pas tot de bakermat komen. Dat is omdat alle richtingen zich uiterlijk in 1801 weer Bij 't Lam voegden.

Men kocht het pand van de weduwe van burgemeester Geelvinck, Agatha van Oudshoorn. In de verkoopakte stonden als kopers genoteerd Hans Vlaming en Adriaan Corver. De gemeente kocht het pand onder heel schappelijke voorwaarden. De prijs was gesteld op ronde f30.000 die in drie termijnen, de eerste na zes jaar in november 1670, afgelost moest worden. Elke volgende zes jaar later. Men betaalde voor deze lening 3% rente per jaar. De borgstelling werd in 1765 voor het gerecht rond gemaakt. Als borg traden maar liefst tien lidmaten op. Door de toestroom van eerder afgescheiden groeperingen kreeg men zoveel armslag dat de lening binnen de

Boven: Het interieur van de vermaning der Zonisten (SAA)
 Links: Het huis waar de zon op het dak staat (SAA)

Links: De entree tot de vermaning De Zon aan het Singel (SAA)

Onder: Ook in De Zon was het avondmaal een hoogtepunt avn een dienst (SAA)

kortste keren geheel afgelost kon worden en daarmee in totaal f5000 rente was uitgespaard. Geelvinck zelf had voor het pand in 1645 overigens maar f23.000 betaald.

Vanaf 1672 hield het kerkbestuur in notulen de wijzigingen in het aantal lidmaten (geboorten) wel bij maar niet naar de voorschriften van de stad Amsterdam. Pas in 1686 werd een regulier doop- en lidmatenboek bijgehouden. Dat was ook voor een doopsgezinde gemeente van belang, want zonder geldige inschrijving kon een zoon het poorterschap van zijn vader niet erven. Uit bewaard gebleven contracten en aantekening blijkt dat de kerk op de binnenplaats last had van inkijk en daarom overeenkomsten sloot met burens over hun ramen die uitzagen op de kerk en gangen die de kerk als achteruitgangen moesten dienen.

Afbeelding der eendeling van het Brood in 't H. Avondmaal, by de Doopsgezinden.

In 1786 kwam de kerk in het bezit van een orgel van de orgelbouwer Johannes Strumphler. En dat voor een orthodoxe Mennonistenkerk! Muziek in een kerk strookte nu werkelijk helemaal niet met de kenmerkende soberheid der doopsgezinden. Leraar Couwenhoven achtte het orgel bevorderlijk voor de eredienst om de gemeente eindelijk eens in de maat en op de juiste toonhoogte te laten zingen. Hoe pragmatisch een voorganger kan denken!

In 1801 zijn alleen De Zon en Bij 't Lam als grote groepen doopsgezinden over en na besprekingen besluiten beide gemeenten tot een fusie tot de *Verenigde Doopsgezinde Gemeenten Amsterdam*, (VDGA).

De verkoop van de kerk achter Singel 118 leverde nog een interessant verhaal op. Op 7 december 1801 verkoopt de VDGA de kerk aan beide Amsterdamse Departementen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen voor f13.250. Als makelaars treden op Loth Gijselman en Benjamin Blijenburgh. De geschiedenis vertelt niet of de ruimte toch niet optimaal voor 't Nut was of dat ze een oversteek naar een fraaier pand niet konden weerstaan. Beide eerder genoemde makelaars legden de maatschappij een ruil voor met het Huis Crevenna op de Nieuwezijds Voorburgwal 212, dat zij in 1819 hadden gekocht. Dat pand liep helemaal door tot de Nieuwezijds Achterburgwal maar was duurder dan De Zon. Op 1 mei 1823 betaalde 't Nut f25.000 en alle transactiekosten en verhuisde naar de Nieuwezijds. Gijselman had plannen met De Zon; hij betaalde voor Blijenburgh's aandeel een vergoeding en ging verkopen organiseren in het voormalige kerkgebouw. Daartoe werd het onherkenbaar verbouwd met nieuw ingebrachte verdiepingsvloeren. Tot eind 20ste eeuw hield het verkooplokaal De Zon het op het Singel uit, maar onder de zoveelste generatie Gijselman ging het in 1993 failliet.

Boven: Veiling in veilinggebouw De Zon op de eerste verdieping die men in de kerkruimte had laten aanbrengen. Op de lessenaar van de veilingmeester Gijselman de zon zoals die (nog steeds) op het huis Singel 118 staat. (SAA)

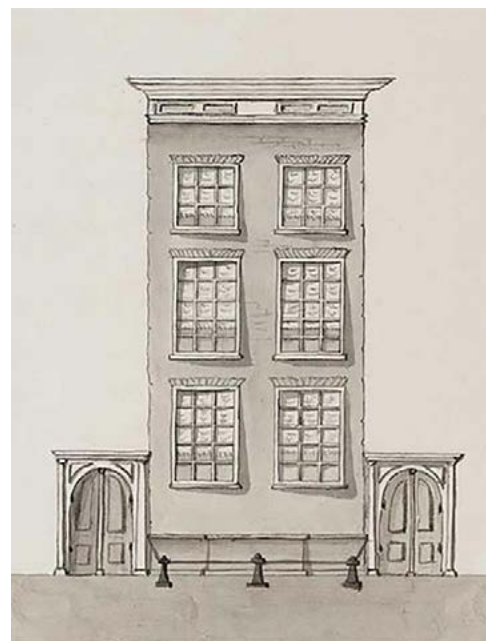
Vlamingen, Bij 't Lam, Singel.

Komen we dan eindelijk bij de gemeente waar zovelen zich van afsplitsten en waar toch alles weer naar terugkeerde: de gemeente van de Vlamingen die Bij 't Lam kerken. Dat laatste moeten we wat genuanceerder zien; de Vlamingen deden uiteraard steeds concessies aan de successieve terugkerende afsplitsingen en die mogen we dan ook niet als spijtoptanten zien. Het was eerder zo dat, toen alle doopsgezinden weer verenigd waren, men voor de grote kerk Bij 't Lam koos om bijeen te komen. Maar om te beginnen, hoe ontstond deze kerk?

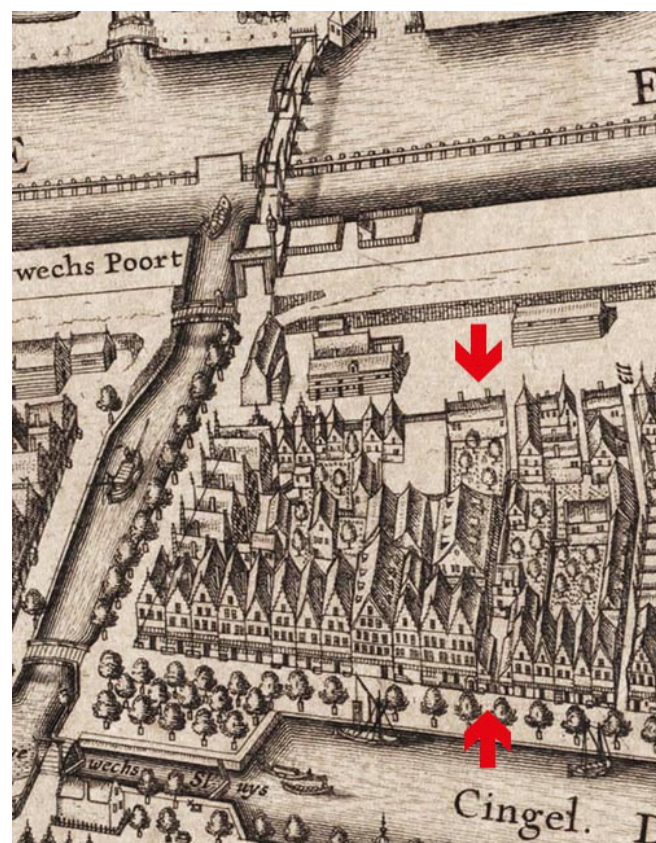
Boven: De inpandige vermaning Bij 't Lam, gezien van de Herengracht (SAA)

Rechts: Singel 452 met deuren van gangen naar de kerk onder nrs. 450 en 454 (SAA)

Aan het Singel, maar dan aan de westkant buiten de stad, stond eind 16de eeuw de brouwerij Het Lam of 't Lammeken. Deze brouwerij wisselde enkele keren van eigenaar maar eind 16de eeuw was Roeland Granier de eigenaar. Begin 17de eeuw ging Granier failliet en zijn bezittingen werden executoriaal verkocht. De brouwerij ging in andere handen over, wisselde nog enkele keren van eigenaar om in 1661 in handen te komen van Gillis Marcelis. Deze liet de brouwerij door Philips Vingboons verbouwen tot een woonhuis dat we nu als *Odeon* kennen. Koper van het eerder vermelde braakliggende erf was in 1607 de Duitse lakenkoopman Harmen Hendricks van Warendorp. Die liet daarop in 1608 twee woonhuizen bouwen (Singel 454-456), ging zelf in 454 (huis Aken) wonen en bouwde achter deze huizen een kerk voor 'zijn gemeente'. Volgens de archieven is dit de stichting van deze doopsgezinde kerk.

De kerk heeft zijn toegang via een gang die opgenomen is in nr.454. De kerk had met 20 bij 9½ meter nog een bescheiden omvang, minder dan een kwart van de huidige. De achtergevel stond op veilige afstand van binnenvestgracht, de huidige Herengracht, en de schans en omwalling van de stadsgrens van 1585 (Tweede Uitleg). Tijdens de Vierde Uitleg van 1662 werd de Herengracht verder naar buiten verlegd en konden de aanwonenden hun erven vergroten. De kerk kocht het betreffende erf maar heeft het nooit bebouwd. Hun kerkgebouw zelf was nog steeds eigendom van de nazaten van Van Warendorp, zij het dat het testamentair ‘voor eeuwig’ ter beschikking

stond aan de doopsgezinde gemeente. Dat eigendomsrecht werd in 1740 gecorrigeerd door een machtswoord van de Staten van Holland en de gemeente is nu volledig eigenaar van kerk en grond.

Op het fragment van de kaart van 1625 staat de kerk tussen de pijlen. De onderste geeft de gang naar de kerk aan, toen nog onbebouwd, nu nr.452. De vroegste toe-

gang, het poortje in nr.454 is ook te zien. De bovenste pijl verwijst naar het open terrein achter de kerk tot aan de veste. Achterin staan twee huisjes die Van Warendorp voor behoeftige lidmaten had gebouwd, die later weer afgebroken zijn. In het Singel een waterhaler voor de brouwerij Het Lam, nu nr.460, met ‘putgalg’.

In 1639 werd duidelijk dat de wel zeer eenvoudige schuurkerk niet in aanmerking kwam om uitgebreid te worden. Er werd een nieuwe kerk gebouwd met de afmetingen 26 bij 17 meter. De aquarel op p.67 laat zien dat na de uitbreiding van het grondstuk in 1662 er op

Boven: Interieur van de vermaning Bij 't Lam na de nieuwbouw van 1639 (SAA)
Links: Situatie van de kerk volgens de kaart van 1625; Herengracht=boven (SAA)

de rooilijn een muur met poort gebouwd was. Dat werd toen ook de officiële ingang van de kerk.

In 1777 werd er een nieuwe beeldhouwde preekstoel met daarboven een orgel geplaatst. Dit soort frivoliteiten was altijd aanleiding voor heftige discussies in de gemeente. Het orgel kon er alleen komen omdat al in 1664 de meest orthodoxe dopers zich afgesplitst hadden en in De Zon kerkten.

De huidige omvang kreeg de kerk door een verbouwing en vergroting in 1841, nodig omdat in 1801 de laatste doopsgezinde afsplitsing - de Zonisten - zich weer met de Vlamingen verenigd had. De Vlamingen hadden, na het verdwijnen van de orthodoxe Zonisten in 1664, een actief beleid gevoerd om kleine doopsgezinde gemeen-

Boven: De doopsgezinde vermaning Bij 't Lam vandaag (SAA)

Rechts: De gang naast nr.452, opgenomen in nr.450, naar de kerkruimte (SAA)

ten te verlokken zich bij hen aan te sluiten. Dat lukte wonderwel, meestal omdat die gemeenten moeite hadden om het hoofd financieel boven water te houden. Zodoende waren de Zonisten de laatste stroming die zich weer met de Lamisten verenigde. De Waterlanders die Bij de Toren waren gebleven, konden nu ook invoegen.

Er wordt nog steeds gekerkt in de doopsgezinde kerk die nu Singelkerk genoemd wordt. De ingang is nog steeds op Herengracht 431.

De rest van de week maakt de UvA gebruik van de locatie en dan wordt die benaderd door de eeuwenoude gang die in het pand Singel 450 is opgenomen. In 1841 werden de gele waalsteentjes op de vloer vervangen door marmere tegels. Alweer zo'n uitspatting van weelderigheid.

Lutherse kerken

Eigenlijk hebben de Lutherse kerken niets in de rubriek 'schuilkerken' te zoeken. De lutheranen waren net zo goed protestanten als de Gereformeerden. Sterker nog..., ze hadden het uitgevonden. Was Luther niet de grote gangmaker achter de Reformatie? Lutheranen kwamen in de regel dan ook niet 'om het geloof' naar de Republiek maar uit zakelijke overwegingen. Rond 1588 waren er al zoveel lutheranen in de Republiek dat ze een voorganger kozen en diensten hielden in woonhuizen. Dat de calvinisten het voor elkaar kregen dat de lutheranen geen echte kerk in Amsterdam mochten bouwen, is te bizar voor woorden. En toch kregen ze het gedaan! Die vreemde lutheranen hadden naar de zin van de calvinisten veel te veel paapse riten behouden. Dat was op z'n minst bedenkelijk en moest bestreden worden en dat deden ze dan ook.

In 1599 werd de eerste dienst gehouden in het gehuurde pakhuis *De Vergulde Pot* aan het Spui. Door aankopen van belendende panden kon de kerkruimte vergroot worden. In 1632-'33 werd op de plek van de (pak)huizen aan het Spui een nieuwe kerk gebouwd. De stijl herinnerde aan gotische kerken; het werd een drie-beukige galerijkerk met tongewelven. De pseudo-transepten met tuitgevels liggen vlak in de zijgevel, al doet de contemporaine tekening links door de slagschaduwen anders vermoeden. De voorgevel aan het Singel ziet er uit als van een dubbelpakhuis. Alleen de grote rondboogramen verraden dat het meer is dan de gevels doen vermoeden.

Boven: De dubbele tuitgevel moest het karakter van een kerk verbergen (SAA)
Links: De lange gevel aan het Spui met z'n pseudo-transepten weet ook niet goed te verbergen dat dit toch echt een kerk was (SAA)

De bouw was voor een kleine gemeenschap in het nog steeds stuurse godsdienstige klimaat in Amsterdam weelderig te noemen. Dat kon omdat Lutherse gemeenschappen en vorsten in Noord-Duitsland en Scandinavië ruimhartig geld en goederen spendeerden voor de verdrukte geloofsgenoten in de Republiek.

In 1659 kwam het eerste orgel in de kerk, dat al twee keer is vervangen. In 1744 zijn de oorspronkelijke glas-in-loodramen vervangen. In 1925 heeft restauratiearchitect A.A.Kok bouwkundige problemen opgelost, o.a. aan de fundering. Daarbij zijn de graven in de kerk geruimd.

Boven: Het interieur van de Oude Lutherse kerk in de 18de eeuw; de mannen rechts bereiden een begrafenis in de kerk voor (SAA)

Rechts: Het interieur vandaag, in gebruik als aula van de UvA (SAA)

Wat we in deze serie nog niet vaak tegenkwamen... er worden nog elke zondag diensten gehouden in deze kerk. De rest van de week huurt de Universiteit van Amsterdam het gebouw en gebruikt het als representatieve ruimte, promotieceremonies en als aula.

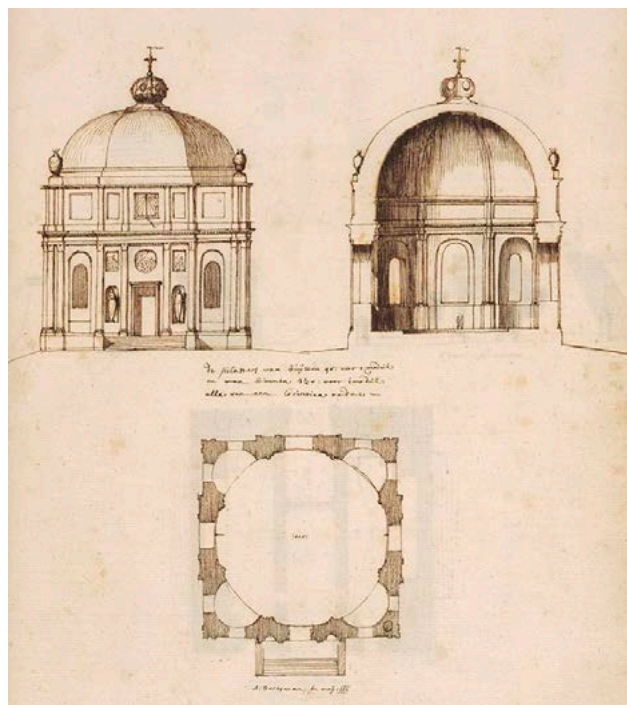

Nieuwe of Ronde Lutherse kerk

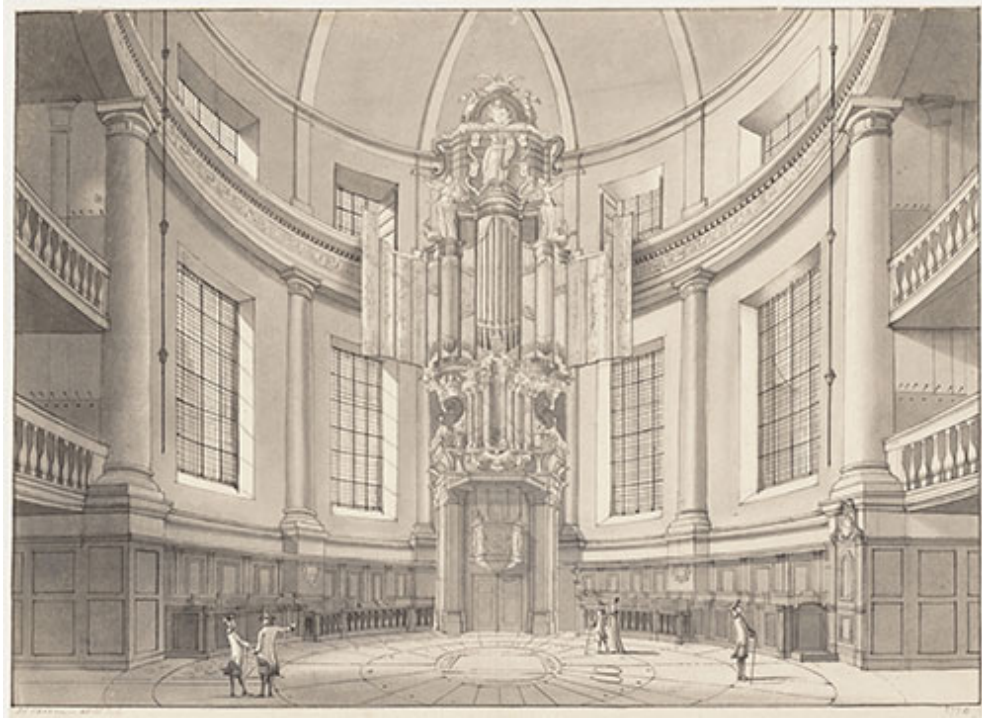
De Oude Lutherse Kerk aan het Spui was te klein geworden voor de inmiddels sterk gegroeide Lutherse Gemeente. In 1656 al werden plannen gesmeed om een tweede kerk te bouwen. De top-architect Adriaen Dortsman werd in 1667 uitgenodigd een ontwerp te maken. Dat ontwerp werd goedgekeurd, ook door de overheid, zodat de bouw ervan aan het Singel in 1668 kon beginnen: de Nieuwe Lutherse Kerk. Uiteindelijk zou het tot 1685 duren eer de bouw en inrichting geheel waren afgerond, maar gewijd werd de kerk al in 1671. Omdat de lutheranen van de gereformeerde bestuurders van Amsterdam geen toren op de kerk mochten bouwen, was Dortsman op het idee gekomen om de kerkruimte als een grote brede toren met koepel erop uit te voeren, waardoor het gebouw al snel de naam ‘Ronde Lutherse Kerk’ kreeg (in de volksmond ook wel ‘dikzak’).

Ze was hierdoor als magistraal kerkgebouw des te opvallender geworden. De vorm is puur classicistisch naar voorbeelden uit de Romeinse oudheid.

Met deze vorm speelde Dortsman al langer, getuige zijn schets in het Album Pandora, het ‘vriendenboek’ van

Boven: Nieuwe Lutherse kerk in zijn eerste gedaante, met hoge lantaarn (SAA)
 Links: Pagina uit het Album Pandora met schets van Adriaen Dortsman, hoe hij zich de Nieuwe Lutherse kerk voorstelde (Collectie Six)

Jan Six (tekening gedateerd 1666). Tijdens de bouw werd pakhuis De Kroon op de Brouwersgracht als hulpkerk gebruikt.

In 1690 stelde Harmen Bussenschut f6000 ter beschikking als beginkapitaal om eindelijk eens een orgel aan te schaffen. Hij had als timmerman al meegewerkt aan de bouw van de kerk. Na acht jaar zeuren hoe het er nu voorstond met het orgel werd hij benoemd tot kerkmeester zodat hij zelf kon proberen het ontbrekende kapitaal bij elkaar te bedelen. Een jaar na zijn dood in 1714 werd eindelijk een aantal orgelbouwers benaderd en kwam er toch nog een orgel. Dat ging bij de brand in 1822 weer verloren.

Boven: Het interieur van de Nieuwe Lutherse kerk met het eerste orgel dat verloren ging in de brand van 1822 (SAA)

Rechts: De brand van 1822 leverde een spectaculair schouwspel op (SAA)

Door twee heftige branden in 1822 en 1993 is de kerk aan verbouwingen onderhevig geweest, zodat van het oorspronkelijke bouwwerk niet veel meer bestaat. De koperplaten van de koepel waren, gloeiend heet door de brand, van het dak gespat en her en der in de omgeving terechtgekomen. De stralen van de 48 brandspuiten konden het dak niet bereiken en de kerk brandde geheel uit. De houten constructie van de koepel - meer dan de helft van de 150 m³ grenenhout is destijds vervangen door Oregon pine uit de VS en het heeft maar een haartje gescheeld of er waren gietijzeren spanten geplaatst.

Stadsarchitect Jan de Greef herbouwde de kerk die in 1826 opnieuw gewijd kon worden. Een Bätz-orgel volgde in 1830.

In 1935 stopten de diensten in de Ronde Lutherse en werd de ruimte verhuurd. De kosten van onderhoud rezen de pan uit. Die verhuur nam met een showroom voor tenten en campingartikelen wel heel bizarre vormen aan. In 1937 werd in Nieuw-Zuid een nieuwe Lutherse kerk gebouwd maar de Ronde Lutherse bleef eigendom van de Lutherse gemeente.

In 1974-'75 werd de kerk geres- taureerd en geschikt gemaakt als congres- en cultuurcentrum voor het Sonesta Hotel.

Bij die gelegenheid werd de koepel op- nieuw gedekt met in totaal 12.000 kg koper- plaat, zodat de groene koperoxyde-kleur tijde- lijk verdwenen was.

En de Amsterdammers waren toch zo gehecht aan hun groene koepel...

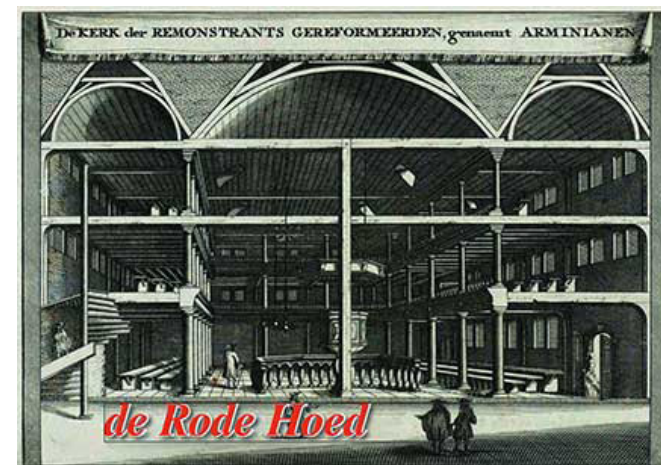
*Boven en links:
De brand van 1993 vernielde de lantaarn volledig (Amster- damsights.com en SAA)*

Daarmee komt een einde aan dit overzicht van schuilkerken in Am- sterdam. Onvermeld bleven de vele synagogen die wel onderhevig waren aan het verbod hun bouwwerken er als een kerk te laten uit- zien maar waarin de bijeenkomsten begin 17de eeuw al getolereerd werden, eerder nog dan de Lutheranen. Bijkomend voordeel was dat Joden hun synagogen helemaal niet op kerken wilden laten lijken en geen luidklokken nodig hadden om de gelovigen op te roepen. Wilt u meer over de vroegste syna- gogen weten? Er is een PDF over sa- mengesteld. Klik de omslag rechts om te lezen.

Tot slot de Remon- stranten, een pro- testantse groepering die het moeilijk had door de calvinisti- sche terreur. Ook daarover verscheen een PDF: klik de omslag on te lezen.

*Rest ons om
Anneke Huijser dank te zeggen voor haar research voor deze serie.*

Theo Bakker's Domein

Op deze site vindt u makkelijk leesbare maar toch informatieve verhalen over de ontstaansgeschiedenis van Amsterdam. Ze zijn onderverdeeld in rubrieken als Middeleeuwen, godsdiensten, nijverheid en handel, transport, openbaar vervoer, haven, watermanagement, stadsuitleg, annexaties, verkeersdoorbraken, chroniquers en allerlei andere zaken.

Klik hier voor een overzicht van alle PDF's op deze site

